МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: «**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НУШ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0132-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
А. О. Фесенко

Керівник: доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н. _____ Т. В. Турбар

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, к. пед. н., доц. _____ А. Ф. Курінна

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

«____» _____2023 року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Фесенко Анастасії Олександрівні

1. Тема роботи: «Формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ»
керівник роботи Турбар Тетяна Володимирівна, кандидат педагогічних наук
затверджені наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 р. № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи: 28.11.2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): аналіз стану розробленості проблеми у педагогічній літературі та уточнити сутність ключових понять дослідження; дослідження структури та змісту екологічної грамотності молодших школярів; особливості формування екологічної грамотності учнів початкової школи в умовах НУШ; сутнісні характеристики критеріїв, рівнів та показників сформованості екологічної грамотності учнів початкової школи; теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ; методичні рекомендації щодо організації роботи із формування екологічної грамотності учнів початкової школи

5. Перелік графічного матеріалу: 5 таблиць з результатами дослідження, 2 рисунки, 4 додатки.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Турбар Т. В.	24.10.22 р.	24.10.22 р.
Розділ 1	Турбар Т. В.	05.12.22 р.	05.12.22 р.
Розділ 2	Турбар Т. В.	23.03.23 р.	23.03.23 р.
Висновки	Турбар Т. В.	07.05.23 р.	07.05.23 р.
Додатки	Турбар Т. В.	08.09.23 р.	08.09.23 р.

7. Дата видачі завдання: 24.10.2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	вересень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	жовтень-листопад	виконано
8	Захист	грудень	

Студент _____ А. О. Фесенко
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Т. В. Турбар
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Ю. Є. Зубцова
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 62 с., 5 таблиць, 4 рисунки, 38 джерел, 4 додатки.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати педагогічних умов та розробити методичні рекомендації щодо організації роботи із формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ.

Об'єкт дослідження: процес формування екологічної грамотності молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування екологічної грамотності учнів початкової школи в умовах НУШ.

Відповідно до визначених завдань було використано такі методи дослідження: теоретичні (порівняльний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури, нормативної документації; контент-аналіз для виявлення тенденцій розвитку основних ідей досліджуваної проблеми); емпіричні (наукове спостереження за освітнім процесом, анкетування і тестування, педагогічні бесіди).

Теоретичне значення дослідження полягає у науковому обґрунтовані педагогічних умов та методики формування в учнів початкової школи екологічної грамотності; визначеній критеріїв, рівнів, показників сформованості екологічної грамотності учнів молодших класів; уточненні сутності поняття «екологічна грамотність молодших школярів».

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні методичних рекомендації щодо організації роботи із формування екологічної грамотності учнів початкової школи, яка дає змогу комплексно реалізувати визначені у дослідженні педагогічні умови.

Галузь використання: заклади освіти.

ЕКОЛОГІЧНА ГРАМОТНІСТЬ, НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ЕКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, УЧЕНЬ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ, ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ, ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА

SUMMARY

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (38 items, 5 of foreign origin), and 4 addenda on 7 pages.

The aim of the study is to theoretically substantiate the pedagogical conditions and develop methodological recommendations for the organization of work on the formation of environmental literacy of junior high school students in the conditions of the NUS.

To achieve this aim, the following objectives are set:

1) to analyze the state of development of the problem in the pedagogical literature and clarify the essence of the key concepts of the study;

2) to investigate the structure and content of environmental literacy of younger schoolchildren;

3) to determine the peculiarities of the formation of environmental literacy of elementary school students in the conditions of the NUS;

4) to determine the essential characteristics of the criteria, levels and indicators of the formation of environmental literacy of primary school students;

5) to theoretically substantiate the pedagogical conditions for the formation of environmental literacy of younger schoolchildren in the conditions of the NUS;

6) to develop methodological recommendations for the organization of work on the formation of environmental literacy of primary school students.

The object of research is the process of forming environmental literacy of younger schoolchildren.

The subject of the study is the pedagogical conditions for the formation of environmental literacy of elementary school students in the conditions of the NUS

In the first chapter “Theoretical foundations of the formation of environmental literacy of younger schoolchildren” the concept of environmental literacy as a pedagogical problem is considered, the peculiarities of the formation of environmental literacy of elementary school students are determined in the context of the Concept of the New Ukrainian School, its structure and content are investigated. It has been proven

that an integral component of an individual's environmental culture is his environmental education, and its basis is environmental literacy, which is formed in the process of environmental education.

In the second chapter "Methodical principles of the formation of environmental literacy of younger schoolchildren" the following organizational and pedagogical conditions for the formation of environmental literacy of primary school students are substantiated: increasing the motivation of schoolchildren to study the educational field of Natural Science, which affects the manifestation of interest and the need to use this knowledge in environmental activities; integration of the ecological potential of science subjects with the help of interdisciplinary connections aimed at deepening and strengthening ecological knowledge; the use of interactive educational technologies that would most effectively form the environmental literacy of younger schoolchildren. The criteria, indicators and levels of formation of environmental competence of elementary school students have been specified: cognitive, emotional-motivational, activity.

In order to implement the specified pedagogical conditions for the formation of students' environmental literacy, we have developed methodological guidelines for the organization of work in primary school. It is proposed to implement such forms of work as: conducting thematic classes, implementing a game approach, holding contests, using electronic educational resources, involving students in project activities in the educational practice of primary education.

Key words: environmental literacy, New Ukrainian School, pedagogical conditions, environmental competence, primary school student, environmental education, environmental education.

ЗМІСТ

Вступ……...……..……. 8
Розділ 1. Теоретичні засади формування екологічної грамотності молодших школярів……..……..... 12
1.1. Екологічна грамотність особистості як педагогічна проблема…… 12
1.2. Структура та зміст екологічної грамотності учнів початкової школи… 23
1.3. Формування екологічної грамотності учнів початкової школи в контексті Концепції Нової української школи ……..... 33
Розділ 2. Методичні засади формування екологічної грамотності молодших школярів …….... 40
2.1. Педагогічні умови формування екологічної грамотності учнів молодших школярів…… 40
2.2. Діагностика рівня сформованості екологічної грамотності учнів початкової школи……... 49
2.3. Методичні рекомендації щодо організації роботи із формування екологічної грамотності учнів початкової школи …….……. 60
Висновки…….....……..... 68
Список використаних джерел……... 72
Додатки…… 76

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю змін концептуальних основ функціонування сучасної початкової школи, спрямованих на підвищення якості екологічної освіти, формування екологічної культури нового покоління, здатного усвідомлювати цінність природи, розуміти взаємозв'язок людини та навколишнього середовища, активно брати участь у природоохоронній діяльності.

Екологічна освіта зорієнтована на формування у людей ціннісних установок, що дозволяють усвідомлювати значимість природи, розвивати екологічний світогляд, екологічну культуру та мислення, заснованого на принципах особистої відповідальності за долю навколишнього середовища.

Успішній адаптації особистості до сучасного життя в умовах активного розвитку науки, впровадження нових технологій заважає практична відсутність у реальній шкільній освітній практиці ресурсів, що забезпечують готовність учнів діяти за умов постійних змін у соціоприродних системах. Найважливіший період становлення особистості дитини посідає перший рівень шкільної освіти, коли дитина починає усвідомлювати міру своєї відповідальності у відносинах із природою.

Необхідність формування екологічної грамотності учнів початкової школи знаходить своє відображення в основних положеннях Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції екологічної освіти в Україні, Концепції Нової української школи, Концепції розвитку освіти на період 2015-2025 та інших державних нормативних документах.

Поняття «грамотність» у сучасній педагогіці, незважаючи на його широке використання, не має загальновизнаного чіткого трактування. Одним із сучасних напрямів у розробці поняття «грамотність» є поняття «функціональної грамотності». На думку О. Лебедєва, функціональна грамотність – це той рівень освіченості, який може бути досягнутий учнями за час навчання у школі. У

працях дослідників С. Григор'єва, В. Єрмоленка, Н. Козакової, О. Лебедєва, А. Шаболіної, Є. Южакової виділяється один з найважливіших компонентів функціональної грамотності – «екологічна грамотність», яка спрямована на виживання людини у сучасних умовах. Вона визначається як екологічні знання в галузі взаємовідносин природи та суспільства, емоційно-ціннісне ставлення до природи, розуміння та дотримання правил екологічної поведінки.

Теоретичні засади екологічної грамотності розглядаються в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців: С. Бондар, А. Маркової, А. Хуторського, О. Царенко, І. Ящук та ін. Основні підходи до формування екологічної грамотності та її сутності визначено у працях О. Гуренкової, С. Жданової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко та ін.

Психолого-педагогічні основи формування екологічних знань досліджені в працях І. Беха, Л. Виготського, О. Грошовенко, С. Дерябо, О. Леонтьєва, О. Плахотнік, С. Рубінштейна, В. Тернопільської, В.°Ясвіна та інших. Теоретико-методичні засади формування екологічної грамотності представлені у працях Н. Бібік, Н. Коваль, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт, О. Савченко, Г. Тараненко, Г. Філіпчука та інших.

На сьогодні у педагогічній науці не достатньо дослідженими залишаються проблеми формування екологічної грамотності учнів початкової школи, незважаючи на те, що у молодшому шкільному віці створюються важливі передумови для її формування. Масштабність та гострота сучасної екологічної ситуації зумовили науковий інтерес до дослідження проблем формування екологічної грамотності учнів початкової школи.

Аналіз шкільної практики та результатів психолого-педагогічних досліджень засвідчує, що сучасна система початкової освіти не забезпечує системного впливу на особистість школяра з метою подолання споживацького ставлення до природи. Початкова школа потребує впровадження більш ефективних освітніх та виховних технологій, спрямованих на формування екологічної грамотності здобувачів освіти.

Актуальність окресленої проблеми, її важливість для теорії і недостатній

рівень розробленості щодо освітньо-виховної практики зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи: «Формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов та розробці методичних рекомендацій щодо організації роботи із формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ.

Досягнення поставленої мети поставлено наступні завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми у педагогічній літературі та уточнити сутність ключових понять дослідження.

2. Дослідити структуру та зміст екологічної грамотності молодших школярів.

3. Визначити особливості формування екологічної грамотності учнів початкової школи в умовах НУШ.

4. Визначити сутнісні характеристики критеріїв, рівнів та показників сформованості екологічної грамотності учнів початкової школи.

5. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування екологічної грамотності молодших школярів в умовах НУШ.

6. Розробити методичні рекомендації щодо організації роботи із формування екологічної грамотності учнів початкової школи.

Об’єкт дослідження – процес формування екологічної грамотності молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування екологічної грамотності учнів початкової школи в умовах НУШ.

Відповідно до визначених завдань було використано такі теоретичні й емпіричні методи дослідження:

– теоретичні (порівняльний аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури, нормативної документації, що дало змогу узагальнити й систематизувати наукові матеріали з проблеми дослідження; контент-аналіз для виявлення тенденцій розвитку основних ідей досліджуваної проблеми);

– емпіричні (наукове спостереження за освітнім процесом, анкетування і тестування, педагогічні бесіди, що сприяли вивченню стану проблеми у практиці роботи початкової школи).

Теоретичне значення дослідження полягає у науковому обґрунтовані педагогічних умов та методики формування в учнів початкової школи екологічної грамотності; визначенні критеріїв, рівнів та показників сформованості екологічної грамотності учнів молодших класів; уточненні сутності поняття «екологічна грамотність молодших школярів».

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні методичних рекомендації щодо організації роботи із формування екологічної грамотності учнів початкової школи, яка дає змогу комплексно реалізувати визначені у дослідженні педагогічні умови.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Екологічна грамотність особистості як педагогічна проблема

Актуальність формування екологічної грамотності та екологічно-відповідальної поведінки зумовлена, з одного боку, екологічними проблемами, які постійно поглиблюються під дією різних чинників, викликаних, у тому числі, діяльністю людини (зникнення певних видів тварин, зміна клімату, дефіцит природних ресурсів, забруднення повітря та води тощо). З іншого боку – позитивною політикою впровадження соціально-економічних змін у суспільстві, що ґрунтується на ідеях «сталого розвитку».

Екологічна грамотність є логічною складовою освіти в інтересах сталого розвитку, оскільки її фокусування на різні взаємодії елементів навколишнього середовища включає в себе людську діяльність, що має важливе значення для досягнення самодостатнього співтовариства, що зберігає ресурси для майбутніх поколінь. Формування екологічної грамотності є однією з основних цілей екологічного виховання, що полягає у підвищенні рівня знань суспільства про навколишнє середовище та проблеми, що з ним пов’язані, та формуванні «знань, навичок, установок, мотивацій та прагнень діяти індивідуально та колективно в пошуках рішень сучасних проблем і попередження нових» [34].

Після прийняття в якості програми ООН на XXI століття на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро отримала широке поширення концепція сталого розвитку – стратегія поліпшення якості життя людей. Сьогодні необхідно не захищатися від екологічних проблем, а попереджати їх На думку багатьох філософів і вчених, для реалізації нової стратегії в цьому напрямі потрібно змінити свідомість населення, а основним механізмом її реалізації виступає освіта, завдяки якій потрібно швидко

сформувати у сучасного населення планети нові людські якості, оскільки від внутрішнього світу кожної окремої людини залежить якість взаємодії людства з природою.

Концепція екологічної грамотності виникла як відповідь на зростання проблем у навколишньому природному середовищі, спричинених людською діяльністю. Її розвиток пов’язаний з екологічним рухом та зусиллями науковців, освітян і громадських організацій з початку 20-го століття і далі.

Ранній етап (20-30-ті роки XX століття): перші прояви екологічної грамотності можна відслідковувати в ранніх екологічних рухах, таких як консервативні та природоохоронні організації, що діяли у США та Європі. Люди почали осмислювати вплив промисловості та технологій на природу.

Зростання екологічних проблем (50-60-ті роки): після Другої світової війни із зростанням індустріалізації та технологічного прогресу зросла і усвідомленість проблем навколишнього середовища.

Перехід від проблем до освіти (70-80-ті роки): у цей період почалася активна робота над включенням екології в освітній процес. Країни почали розробляти національні програми з екологічної освіти. З’явилися перші навчальні посібники та курси з екології.

Глобалізація та сталий розвиток (90-2000-ті роки): з появою поняття сталого розвитку на початку 90-х років, екологічна грамотність почала розглядатися в контексті загальної стратегії збереження природи та забезпечення життєздатності екосистем. Збільшилася увага до глобальних екологічних проблем, таких як зміна клімату та втрата біорізноманіття.

Сучасність (з 2010-х років): із появою Цілей сталого розвитку ООН у 2015 році із спеціальною метою щодо «забезпечення всім належного відкритого, справедливого та ефективного навчання до 2030 року для всіх», екологічна грамотність стала важливою частиною глобальної освіти [1].

Сучасна екологічна грамотність враховує не лише екологічні проблеми, але і їх взаємозв’язок із соціальними, економічними та етичними аспектами. Вона покликана формувати свідомих громадян, готових до взаємодії з природою

в сталий спосіб та приймати обґрунтовані рішення для забезпечення життєздатності планети.

Освіта та сталий розвиток – два процеси, що мають безпосереднє відношення один до одного, та екологічна освіта є умовою сталого розвитку суспільства. Головною метою освіти має стати виховання нової особистості, яка орієнтована на систему екологічних цінностей. Ми згодні з думкою Н. Краснянської та О. Слободянюк в тому, що тільки суспільство, яке складається з людей з новим світоглядом, буде здатне розвиватися стало [2].

У сучасних педагогічних дослідженнях розглянуті різні аспекти формування екологічної грамотності особистості: теоретичні уявлення щодо проблеми формування природничо-наукової картини світу школярів досліджували С. Гончаренко, Л. Зоріна, В. Ільченко, П. Москаленко. Основні підходи до змісту, сутності та структури екологічної грамотності, визначення основних принципів її формування представлені у наукових розробках О. Колонькової, В. Маршицької, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, С. Шмалєй та ін.

На основі проведеного аналізу філософської, психолого-педагогічної та спеціальної літератури ми з’ясували, що однією з ефективних форм вирішення екологічних проблем, раціоналізації взаємодії між суспільством та природою є формування та розвиток екологічної грамотності особистості, яка має стати кінцевою метою екологічної освіти та виховання.

На думку академіка Л. Іщенко, у ланцюжку сходження людини до вищих індивідуально-особистісних та культурно-освітніх здобутків у XXI столітті на першому місці стоїть грамотність (грамотність – освіченість – професійна компетентність – культура – менталітет) [11].

Структурним компонентом екологічної культури Е. Гірусов, С. Глазачов, С. Дерябо, А. Захлєбний, І. Суравегіна, В. Ясвін називають екологічну освіченість, екологічну свідомість, мислення, світогляд, екологічні відносини, систему цінностей, культуру почуттів, культуру екологічно виправданої поведінки, природоохоронну діяльність.

З урахуванням вищезазначеного можемо стверджувати, що невід'ємним компонентом екологічної культури особистості є її екологічна освіченість, а основою її виступає екологічна грамотність, формування якої відбувається у процесі екологічного освіти.

Виникнення та еволюція концептів «екологічна грамотність» та «екологічно-відповідальна поведінка» безпосередньо пов'язані з трансформацією базових підходів до змісту та результатам освіти.

Традиційно під грамотністю розуміється процес і результат надбання та застосування здатності читати, писати та рахувати. У сучасному контексті грамотність розуміється ширше: здатність людини аналізувати, розмірковувати та ефективно спілкуватися при постановці, вирішенні та інтерпретації завдань у повсякденному житті в різних предметних галузях. Нарешті, високий рівень грамотності асоціюється з вміннями та навичками подолання бар'єрів ефективної дії у сучасному світі [36, с. 1].

Розвиток змісту екологічної освіти тісно пов'язаний із загальносвітовими процесами та тенденціями, зумовленими зростаючою увагою міжнародного співтовариства до питань екології: від вивчення природи та навколишнього середовища до освіти у сфері сталого розвитку. У зв'язку з цим екологічну грамотність та екологічно відповідальну поведінку необхідно розглядати в контексті освіти для сталого розвитку, яка стає основою численних стратегій розвитку з кінця 1980-х років.

Екологічна грамотність розвивається поетапно, від усвідомлення до дії. Вирізняють такі стадії її формування: усвідомлення, турбота, розуміння, дія [35]. Справжня екологічна грамотність включає розуміння екологічних принципів, а також навичок, необхідних для застосування знань та дослідження проблем [34].

За визначенням Г. Пустовіта, екологічна освіта – безперервний процес навчання, виховання та розвитку особистості, спрямований на формування системи наукових та практичних знань та умінь, ціннісних орієнтації, морально-етичних та естетичних відносин, що забезпечують екологічну відповідальність особистості за стан та покращення соціоприродного середовища [23]. Тому

екологічну освіту можна вважати унікальним засобом збереження та розвитку людини та розвитку людської цивілізації.

Аналіз досліджень з цього питання показав, що екологізація освіти змінює характер розвитку процесу взаємодії природи та суспільства шляхом його гармонізації. Сфера освіти, на думку О. Герасимчук, повинна формувати цілісну картину матеріального та духовного світу, передавати цінності духовні, культурні, моральні в їхньому національному та загальнолюдському розумінні [3].

Екологічна освіта сьогодні має пріоритетний напрямок у діяльності всіх освітніх закладів як сфера безперервної освіти, де здійснюється виховання екологічної культури особистості, розвиток відповідальності людини у вирішенні екологічних проблем.

Екологізацію освіти необхідно розглядати як системоутворюючий компонент всього освітнього процесу, що визначає його цілі та завдання, що створює інтелектуальну, моральну, духовну основу школи майбутнього.

Завдяки інтенсивному накопиченню знань про взаємодію природи та суспільства, постало завдання їх відображення у змісті освіти. Цей аспект вивчення основ наук у школі отримав назву екологічної освіти. Стало визнаним, що для здійснення повноцінної екологічної освіти необхідно включити екологічні питання до складу як природничих, так і гуманітарних предметів. А міждисциплінарність екологічних проблем зажадала міжпредметного підходу до їхнього дослідження [2].

Деякі автори розглядають сьогодні екологічну освіту та виховання як систему соціальних норм, правил, знань, спрямованих на забезпечення довгострокових інтересів людини у середовищі її існування. У педагогічній літературі виділяються кілька рівнів змісту екологічної освіти [14]. Ми згодні з думкою О. Лазебної, що досягти кінцевої мети – розвиток у школярів екологічної освіченості та відповідальності – можливо, якщо:

– рівень загальнонаукових базових знань забезпечує осмислення основних логічних знань, що сприяє прийняттю відповідальних рішень щодо

довкілля;

– міжпредметні знання сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, забезпечують розуміння того, що культура, релігія, економіка, політика впливають на споживання навколишнього середовища з погляду екологічної перспективи [7, с. 153].

В даний час досвід реалізації екологічної освіти в Україні накопичується, але, на думку Г. Пустовіта, екологічна освіта залишається педагогічно слабко організованим, не скоординованим розсипом уявлень про нову проблему людства – загрозу руйнування екологічних основ життя та шляхи її вирішення [24].

Ми вважаємо, що, незважаючи на розвиток екологічного напряму в системі освіти та досить високий рівень теорії та практики екологічної освіти у теперішній час, поки що не сформовано структуру, що визначає взаємозв'язок міждисциплінарних напрямків у загальній та професійній екологічній підготовці. Необхідно враховувати, що досвід реалізації екологічної освіти в Україні також накопичується, але сучасна система екологічної освіти має низку проблем, що не дозволяють повною мірою реалізувати свій потенціал та сформувати екологічно грамотну особистість. Основною причиною, на нашу думку, є відсутність цілісності, системності, безперервності екологічної освіти, а також змісту екологічної спрямованості у програмах базових навчальних дисциплін.

Мета екологічної освіти – надати можливість учням зрозуміти складність проблематики охорони навколишнього середовища, усвідомити необхідність пристосувати свою діяльність та розвиватися такими способами, які перебувають у гармонійному відношенні із навколишнім середовищем. Тому слід сформувати у школярів наукові знання, погляди та переконання, що забезпечують становлення у них відповідального та діяльнісного ставлення до навколишнього середовища, безпечного для своєї життєдіяльності та життєдіяльності оточуючих; ознайомити учнів із шляхами розумного використання природних ресурсів у сфері суспільства; сформувати мотиви,

якими повинні керуватися учні у спілкуванні з природою.

У процесі екологічної освіти відбувається формування екологічної культури особистості, основою якої є екологічна грамотність. Тому екологічну грамотність вважаємо показником ефективності екологічного освіти на певному етапі розвитку особистості.

Для нашого дослідження важливим є визначення поняття екологічної грамотності. Аналіз педагогічної літератури показав, що поняття грамотності, незважаючи на його широке використання, не має загальновизнаного чіткого трактування. Грамотність розглядається, як системна здатність людини виконувати нескладні предметні дії. При цьому грамотність може бути загальною та спеціальною [35]. Загальна грамотність зазвичай відображає здібності людини до читання, рахунку, письма. Спеціальна грамотність полягає у сформованих здібностях до виконання нескладних предметних дій у спеціальних сферах.

Одним із сучасних напрямів у розробці поняття грамотність є поняття функціональної грамотності. На думку І. Ліпіч, «функціональна грамотність – той рівень освіченості, який може бути досягнутий учнями за час навчання у школі» [18].

А. Радей представляє функціональну грамотність як «структуру: з одного боку, що визначається базисними кваліфікаціями (технологічний компонент), з іншого боку, якостями особистості, також необхідними для успішного функціонування людини в суспільстві, її розвитку та саморозвитку особистості (особистісний компонент)». У функціональній грамотності автор виділяє «ядро» – певні знання в будь-якій галузі, та «оболонку», яка відображає новий зміст функціональної грамотності, що змінюється під впливом сучасних умов, що і призводить до підвищення рівня освіти.

Екологічне знання є основою для формування нової парадигми екологічної грамотності. Проблема формування екологічного знання як ядра екологічної свідомості пов’язана зі встановленням нової екологічної парадигми, що ґрунтується на гуманістичних засадах ставлення людини до природного

середовища. Гуманізація екологічного знання щільно пов’язана з проблемою етично-екологічного імперативу як гаранта гармонізації складових всередині системи «людина – природа – суспільство» [33].

Найважливішою складовою функціональної грамотності у глобальному масштабі стає екологічна грамотність, спрямована на виживання людини у сучасних умовах.

Згідно із визначенням, що подано у тлумачному словнику педагогічних термінів, екологічна грамотність – рівень природничо-наукових знань, спеціальних умінь і навичок, а також моральних якостей людини, що дозволяють їй свідомо брати участь у природоохоронній діяльності [4].

Тому необхідно говорити про функціональну екологічну грамотність, в першу чергу, як про певні екологічні знання, головним чином природничі, здатні пояснювати сутність явищ, що відбуваються, і формувати цілісність картини світу, мислення і світогляд.

Необхідно підкреслити особливий підхід до трактування цього поняття дослідниці Н. Пруцакової [23]. У структурі екологічної функціональної грамотності він позначив ядром базові знання в галузі екології та взаємовідносин природи та суспільства, такі як: знання про основні поняття та визначення біосфера, її компоненти, екосистема, кругообіг речовин у природі, охорона навколишнього природного середовища, екологічна відповідальність, раціональне природокористування, екологічна освіта, виховання, культура та ін.; знання про джерела забруднень гідросфери, атмосфери, літосфери та біосфери в цілому, основні забруднювачі, наслідки забруднення, шкоду природному середовищу в локальному, регіональному та глобальному масштабах; знання способів та методів інженерного екологічного захисту навколишнього природного середовища, способів запобігання екологічним ситуаціям та їх наслідкам; знання правових основ охорони навколишнього середовища, нормування забруднень природного середовища, юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, економічних засад у природокористуванні; знання міжнародних правових норм, діяльності міжнародних екологічних організацій;

концепції сталого розвитку.

«Оболонка», що відображає зміст функціональної екологічної грамотності, є знаннями про конкретні зміни в навколишньому середовищі в локальному, регіональному та глобальному масштабах. Ці знання мають здатність втратити актуальність із часом, оскільки суспільство та природа є динамічними системами і перебувають у процесі постійної зміни. Формування ядра екологічної грамотності є результатом діяльності інститутів освіти, а «оболонка» формується внаслідок взаємодії з довкіллям. І лише наявність цих двох компонентів у структурі функціональної екологічної грамотності дозволяє людині бути екологічно грамотною особистістю.

У сучасних умовах екологічна грамотність дозволяє людині орієнтуватися в основних питаннях взаємодії природи та суспільства. Отримавши певний обсяг екологічних знань на певному рівні своєї освіти, людина здатна ним скористатися на різних рівнях:

– на особистісному рівні екологічна грамотність дозволяє людині забезпечити особисту екологічну безпеку на побутовому рівні, знання про склад і вплив на організм величезної кількості нових хімічно синтезованих речовин, що з’явилася останнім часом, різних продуктів, отриманих на основі селекції та генетичної модифікації, радіоапаратури, побутової техніки, оргтехніки змушують людей шукати способи зниження їх шкідливого впливу, дозволяє зробити вибір у застосуванні тих чи інших речовин і предметів, їх часу використання, а також оцінити рекламу, що містить часом неправдиві відомості для споживача і найчастіше навіть суперечить основним законам природничих наук;

– на груповому рівні екологічна грамотність дозволяє людині брати участь у масових заходах, що сприяють покращенню якості навколишнього природного середовища та поширенню екологічної культури серед населення.

Прискорення змін у галузі технологій, перехід до інформаційного суспільства, посилення антропогенного навантаження на біосферу та низка інших соціально-економічних, демографічних, політичних факторів зробили

екологічну проблематику надзвичайно актуальною, багатосторонньою, складною, постійно змінюваною. В результаті для нормального функціонування та забезпечення безпеки виникає необхідність у переробці та практичному використанні сучасною людиною величезної кількості інформації, прямо чи опосередковано пов’язаної з екологічною проблематикою. Тому екологічна грамотність школярів, як і всіх сучасних людей, вирізняється своєю динамічністю [2].

Вплив інституту освіти на екологічну грамотність, на нашу думку, можна оцінити лише за допомогою якісних показників, оскільки сучасна система освіти досить складна і багаторівнева, отже, побудувати єдині кількісні індикатори, якими можна було б її оцінити, дуже складно. Формування екологічної грамотності кожного члена суспільства має стати одним із завдань екологічної освіти у будь-якій цивілізованій країні.

Спираючись на існуючі дослідження, ми визначаємо екологічну грамотність школярів, як зумовлений індивідуальними та віковими особливостями особистості рівень знань про закономірності функціонування природних систем, умінь аналізувати характер взаємодії людини та довкілля у процесі природоохоронної діяльності та ціннісне ставлення до природи.

Аналіз ролі екологічної грамотності населення, і школярів зокрема, у сучасному суспільстві показав, що вона повною мірою відповідає рівню, необхідному для повноцінного функціонування суспільства в режимі забезпечення екологічної безпеки. Незважаючи на усвідомлення наявності в даний час екологічної кризи та наближення екологічної катастрофи, серед основної маси населення практично не спостерігається тривоги за стан навколишнього середовища та практичних дій для вирішення цієї проблеми, а екологічна освіта не готує людей до того, як поводитись у цих складних умовах [32].

Отже, можемо зробити висновок, що необхідною умовою подолання екологічної кризи є формування екологічної культури особистості, рівень якої підвищується впродовж усього життєвого періоду індивіда. Екологічна

грамотність особистості, як основа екологічної культури, формується в процесі екологічної освіти і є показником її ефективності на певному етапі розвитку особистості.

Актуальність проблеми формування екологічної грамотності особистості зумовлена протиріччям між значимістю цієї проблеми та недостатнім рівнем організації формування цього виду грамотності в учнів початкової школи, які мають певні специфічні вікові особливості. Робота педагогів з формування екологічної грамотності учнів здебільшого ведеться епізодично та несистемно. Вчителі не готові здійснювати міжпредметні зв'язки з метою формування цілісної картини світу, в якому людина нерозривно пов'язана з природою та зобов'язана її раціонально використовувати. Не розроблені умови, що стимулюють у школярів потреби та мотиви до підвищення рівня екологічних знань, розуміння цінності природи.

Екологічна освіта та екологічна грамотність відіграють важливу роль у розвитку сучасного суспільства. Освіта в галузі екології спрямована на розуміння взаємодії між людиною та природним середовищем, а також на виховання екологічно відповідальних громадян.

Основні аспекти екологічної освіти та грамотності включають:

– розуміння природних процесів (освіта повинна надавати базові знання про природні процеси, екосистеми та біорізноманіття);

– екологічні проблеми та виклики (грамотність в екології передбачає розуміння екологічних проблем, таких як забруднення повітря та води, втрата біорізноманіття, зміна клімату і т. д.);

– екологічна етика та відповідальність (освіта повинна формувати в людей екологічну етику та відповідальність перед природою, навчаючи ефективним методам збереження ресурсів);

– енергоефективність та використання відновлюваних ресурсів (грамотність в галузі енергетики та використання ресурсів спрямована на поширення знань про енергоефективність і використання відновлюваних джерел енергії);

– соціальний аспект екології (важливо враховувати взаємозв’язок між екологічними питаннями та соціальними аспектами, включаючи вплив на здоров’я людей, соціальну справедливість та інші аспекти);

– практичні навички (освіта має сприяти розвитку практичних навичок, таких як відсортування сміття, зменшення викидів, використання екологічно чистих транспортних засобів і т. д.);

Збільшення рівня екологічної грамотності в суспільстві може сприяти створенню більш стійкого та збалансованого відношення до природи, що є критичним у зусиллях збереження нашої планети для майбутніх поколінь.

Отже, екологічна грамотність – це рівень знань, розуміння та навичок, пов’язаних із збереженням природи та сталим використанням ресурсів. Це включає в себе не лише теоретичні аспекти екології, а й уміння застосовувати ці знання у повсякденному житті та приймати обґрунтовані рішення, спрямовані на збереження довкілля.

1.2. Структура та зміст екологічної грамотності учнів початкової школи

Сьогодні актуальним питанням формування в учнів екологічної грамотності є принципова зміна методологічної парадигми природознавства, що висуває нові вимоги до дослідження з усіх навчальних дисциплін у закладах загальної середньої освіти, що має забезпечити формування нової стратегії поведінки людини в біосфері.

Однією з нагальних вимог сучасного суспільства є підвищення екологічної грамотності учнів, забезпечення узгодженості взаємовідносин суспільства і природи в контексті раціонального природокористування, що можливо досягти за умови набуття учнями екологічної культури та екологічної компетентностей. Екологічні здібності формують уміння та бажання школярів раціонально використовувати природні ресурси в умовах сталого розвитку,

розуміти роль навколишнього середовища для життя та здоров’я людини, вести здоровий спосіб життя.

Процеси формування екологічних здібностей, цілісності знань учнів про природу, екологічна складова наукової картини світу має національне значення, природнича освіта складає основу образу світу людини, готує продуктивні сили людини. суспільство оволодіває наукоємними технологіями, покращує позиції країни у світовій конкурентоспроможності на ринку праці.

Вирішення проблем, пов’язаних із формуванням екологічної грамотності учнівської молоді, цілісності знань учнів про природу, екологічної складової наукової картини світу має загальнонаціональне значення, а природнича освіта становить основу для формування уявлень школярів про навколишній світ, підготовки ресурсу суспільства для оволодіння наукоємними технологіями.

Це питання пов’язане з трансформацією вітчизняної школи від багатопредметності навчального процесу до формування інтегрованих знань учнів у різних галузях науки. Проте запровадження в освітню сферу типових навчальних програм і національних стандартів не відіграло достатньої ролі в трансформації методів навчання та цілісності знань учнів, особливо у формуванні наукового світогляду в навчальному процесі. Особливо це стосується знань про природу, про екологічну складову наукової картини світу, яка поділяється на велику кількість предметів.

Екологічна грамотність являє собою цілісну картину знань щодо загальних властивостей і закономірностей природи, техніки, суспільства і людини, що виникає в результаті узагальнення та синтезу основних знань, отриманих усіма науками на певному етапі розвитку людства. Складовими екологічної грамотності є наукові поняття, закони, принципи, теорії. Головні функції екологічної грамотності такі:

1) інтегративна – наукова картина світу спирається на достовірні знання і це не просто сума або набір фрагментів окремих дисциплін, а забезпечення продукування нових знань;

2) системна – формування уявлень про будь-яку частину світу на основі

даних, відомих на поточний момент, якими б обмеженими вони не були;

3) нормативна – екологічна грамотність не просто описує будову навколишнього середовища, але задає системи установок і принципів освоєння дійсності, впливає на формування соціокультурних і методологічних норм наукового дослідження;

4) парадигмальна – парадигма – модель (образ) постановки і рішення екологічних проблем на науковому рівні [5].

Діти отримують різноманітну інформацію про навколишній світ удома, у закладах дошкільної та загальної середньої освіти, ЗМІ, літературних джерелах тощо. Але ця інформація часто є фрагментарною та невпорядкованою, і вона не формує цілісного наукового бачення навколишнього світу. Наукова картина світу втілює досягнення світової цивілізації і відображає найсуттєвіші сторони буття і мислення, природи і суспільства. Завдяки сформованості екологічної складової в науковій картині світу школярів їх світогляд проявляється як особистісна характеристика, що проявляється як сукупність екологічних знань, екологічних умінь, екологічних переконань, які розкривають ставлення людини до світу, суспільства і природи в цілому.

У навчальних програмах, що реалізують зміст освітніх галузей («Природознавство», «Математика», «Мова і літератури» та ін.) виділяють чотири наскрізні змістові лінії, які є засобом інтеграції навчального змісту і корелюють з ключовими компетентностями. Опанування знаннями із цих галузей наукового знання забезпечує формування у дітей ціннісних світоглядних переконань і орієнтацій, а також здатності застосовувати ці знання й уміння для розв’язання реальних життєвих ситуацій.

Наскрізні лінії є засобом інтеграції ключових і загальнопредметних компетентностей, навчальних предметів, їх необхідно враховувати при формуванні екологічної грамотності. Навчання за наскрізними лініями реалізується, насамперед, через базові природничі предмети, під час вивчення наскрізних тем [20]

Таблиця 1.1

Наскрізні змістові лінії освітніх галузей [5]

Змістові лінії	Компетентності
– екологічна безпека і сталий розвиток; – громадянська відповідальність; – здоров'я і безпека; – підприємливість і фінансова грамотність	– основні компетентності у природничих науках і технологіях; – екологічна грамотність і здорове життя; – уміння вчитися впродовж життя; – інформаційно-цифрова компетентність; – спілкування державною мовою; – спілкування іноземними мовами; – математична компетентність; – ініціативність і підприємливість; – соціальна та громадянська компетентність; обізнаність та самовираження у сфері культури.

Наскрізні лінії є соціально значущими надпредметними темами, які допомагають у вирішенні актуальних на сьогодні завдань, пов'язаних із формуванням в учнів уявлень про живу природу і суспільство в цілому та здатністю застосовувати отримані цілісні знання у різних життєвих ситуаціях. Розв'язання цих завдань шкільної природничої освіти потребує розробки системи формування цілісності, системності знань школярів про живу природу.

Сутнісні зв'язки наступності й цілісності знань саме в природничій освіті виявляються на основі екологічних законів і закономірностей природи та понять пов'язаних з ними. Згідно з сучасним процесом гуманізації біології та екології зростає її роль у формуванні наукової картини світу, зокрема її екологічної складової. Виявляються два напрями її розвитку: дотично до наук про неживу природу та до суспільних наук. З вирішенням питання про співвідношення соціального і екологічного, екологічна складова наукової картини світу має відображати знання про довкілля у вигляді цілісної системи знань про неживу й

живу природу і світ її взаємин з людським суспільством.

Необхідність формування в учнів екологічної складової наукової картини світу полягає в тому, що відповідно до сучасних наукових уявлень про системність світу природа являє собою ієрархічно побудовану систему, кожен елемент якої забезпечує зв'язки з системою вищого рівня і щоб сформувати в свідомості учнів наукове світобачення, потрібні систематизовані цілісні знання. Цілісними можна вважати знання, що адекватно відображають системність реального об'єкта живої природи та характеризуються такими показниками якості повноцінно засвоєних знань, як системність, повнота і узагальненість щодо кожної його суттєвої характеристики [29, с. 68-70].

Отже забезпечення цілеспрямованого формування екологічної грамотності у молодших школярів в процесі засвоєння змісту навчальних дисциплін не тільки є запорукою підвищення теоретичного рівня природничої освіти і закладання основ теоретичного мислення, а й сприяє розумінню школярами екологічної складової наукової картини світу.

О. Гринюк розуміє повноту знань про живу природу як результат суттєвої інтеграції екологічних знань, теорій і законів на основі наскрізних закономірностей, які є загальними законами природи. Цілісність живої природи – це сукупність біологічних систем різного рівня організації (від молекул до екосистем і біосфери), об'єднаних зв'язками і відношеннями, що визначаються їхніми структурними і функціональними властивостями, заснованими на обміні речовиною, енергією та інформацією [5, с. 196].

Ознакою цілісності знань про живу природу як підґрунтя формування екологічної грамотності є знання та усвідомлення учнями загальних закономірностей природи, законів довкілля під час споглядання за явищами і властивостями природних об'єктів у їх взаємодії. Цілісність знань виступає фундаментом, на якому ґрунтуються уявлення про взаємозв'язки між природними компонентами. Цілісність знань учнів про природу ми розглядаємо, як важливу умову для сформованості у них життєствердного образу світу як вихідного пункту і результату пізнавального процесу, блокування руйнівної

діяльності людини у природі та суспільстві.

На формування і розвиток екологічної грамотності учнів початкової школи при вивченні шкільних предметів здійснюють вплив три взаємопов'язані складові: екологічні знання, екологічні переконання, екологічна діяльність.

Накопичення екологічних знань передбачає ознайомлення учнів із наявним суспільним досвідом природоохоронної діяльності (проведення анкетування, інтерв'ю, бесід, випуск екологічних газет); засвоєння знань про екологічну ситуацію в Україні (проведення уроків у довкіллі, екскурсій, перегляд тематичних фільмів та відеороликів); вивчення інформації про охорону навколишнього природного середовища (екопрогулянки, екопоходи околицями рідного міста, зустрічі з екологами та іншими фахівцями).

Становлення екологічних переконань можна здійснювати у форматі диспутів, обговорень, дискусій, конференцій, за допомогою утвердження власної позиції у класі, конкретних природоохоронних справ. Завдяки таким формам і методам роботи в учнів формуються глибокі переконання щодо необхідності дбайливого ставлення до природи та потреби у збереженні всього живого.

Третьою складовою екологічної грамотності учнів початкової школи нами визначено екологічну діяльність. Природоохоронна діяльність (догляд за кімнатними рослинами, пришкільною діяльною, конкретна природоохоронна робота під час екодесантів (розчищення парків, скверів мікрорайону); екологічна розвідка околиць, уроки на природі, прокладання та оформлення екологічних стежок; здійснення пропагандистської діяльності: розповіді про природу рідного краю, проведення бесід з молодшими школярами про те, що мають допомогти учням усвідомити, що саме і як потрібно охороняти в природі; ведення екологічного щоденника; ігрові форми діяльності: конкурси, турніри, конкурси-аукціони, спрямовані на виявлення рівня екологічних знань; наукові природоохоронні проєкти; турніри знавців природи; конкурси розповідей про рослини, тварини; вікторини, ігри-екскурсії [22, с. 73, 74].

Таким чином, зміст екологічної грамотності учнів початкової школи можемо визначити, як певну світоглядну спрямованість шкільної освіти у

напрямі формування екологічної компетентності та екологічної складової наукової картини світу, які потребують:

− створення організаційно-педагогічних умов для засвоєння учнями базових закономірностей природного середовища та законів довкілля на всіх етапах навчання, починаючи із дошкільної освіти;

− концентрації уваги вчителів на провідних концепціях, теоріях і екологічних законах, співвіднесених з картиною світу і методологією;

− відображення світоглядних ідей і висновків науки про життя, збагачення навчальний предметів матеріалами, необхідними для формування навичок узагальнення і оцінки екологічного стану різних територій, орієнтації в ситуаціях альтернативного вибору [5, с. 198].

Виходячи з того, що поняття екологічної грамотності, в нашому розумінні, відображає зміст екологічної освіти учнів початкової школи, вона відображатиме і його структуру.

Отже, на основі аналізу літературних джерел були визначені наступні компоненти екологічної грамотності учнів початкової школи: мотиваційно-ціннісний (суб'єктивно значущі цінності, ідеали, екологічні оцінки, у тому числі інтерес до екологічних питань, потреба у підвищенні рівня екологічних знань, ціннісне ставлення до природи, відповідальність за результати своєї діяльності, мотиви участі в екологічній діяльності, активна зацікавленість у вирішенні екологічних проблем), когнітивний (знання про природу, екологічні проблеми різного рівня, що відображають зв'язки та залежності, які існують в екосистемах, знання про основи природоохоронної діяльності), діяльнісно-практичний (набуття досвіду в практичних справах щодо збереження та покращення стану навколишнього середовища, уміння прогнозувати наслідки виконуваної діяльності, ведення пропаганди екологічних ідей, робота зі збереження природи, благоустрою школи, території за місцем проживання).

Показниками сформованості екологічної грамотності виступають інтерес та потреба в екологічних знаннях та вміннях, розуміння природи як найважливішої цінності; усвідомленість та міцність екологічних знань; досвід

участі у природоохоронній діяльності. Рівнями екологічної грамотності старшокласників є оптимальний, допустимий та критичний.

Ці компоненти включають основні закономірності формування екологічної грамотності, відображають динаміку вимірюваної характеристики учнів у часі та освітньому просторі. Показниками екологічної грамотності є інтерес та потреба в екологічних знаннях та вміннях, розуміння природи як найважливішої цінності; усвідомленість та міцність екологічних знань; досвід участі у природоохоронній діяльності.

Для оптимального рівня екологічної грамотності старшокласників характерні яскраво виражений інтерес до екологічних проблем, стійка потреба в оволодінні екологічними знаннями та вміннями, розуміння цінності природи та її пріоритет у системі життєвих цінностей; усвідомлені та міцні екологічні знання, творчий підхід до вирішення екологічних завдань; прояв самостійності та ініціативності у набутті досвіду природоохоронної діяльності.

Допустимий рівень екологічної грамотності учнів характеризується стійким інтересом до екологічних проблем, епізодичним проявом потреб у оволодінні екологічними знаннями та вміннями, розумінням цінності природи як другорядної життєвої цінності; достатніми, але не систематизованими екологічними знаннями, продуктивним підходом до вирішення екологічних завдань; участю у природоохоронній діяльності за підтримки педагога.

Для критичного рівня характерний епізодичний інтерес до екологічних проблем, відсутність потреби в оволодінні екологічними знаннями та вміннями, нерозуміння цінності; природи; уривчасті, неточні знання, вирішення екологічних завдань на рівні репродукції; участь у природоохоронній діяльності на вимогу педагога.

Керівні ідеї та основні вимоги до формування екологічної грамотності учнів початкової школи виражені в основних засадах екологічної освіти:

– принцип гуманізації, згідно з яким людина має право на сприятливе середовище життя, але в той же час свою діяльність має вести з орієнтацією на збереження навколишнього середовища;

– принцип прогностичності, сутність якого полягає у формуванні почуття передбачення та турботи про майбутнє, здатності передбачати наслідки антропогенної діяльності, проєктувати умови збереження біосфери та здоров'я людини;

– принцип глобалізації, що дозволяє виховувати почуття відповідальності в учнів не тільки до себе і близьких, а й про біосферу в цілому, тобто. формувати здатності до глобального мислення;

– принцип безперервності, що випливає з етапності реалізації завдань екологічної освіти та виховання;

– принцип інтеграції, що полягає в об'єднанні природничих, морально-естетичних, соціально-економічних, правових аспектів екологічних взаємодій;

– принцип науковості, що передбачає використовувати навчальну інформацію про біосферу як середовище життя людства, розкривати об'єктивні закони та закономірності сталого розвитку природних та природно-соціальних систем;

– принцип системності, що забезпечує системну організацію екологічної освіти на основі всіх її компонентів: цілей, змісту, методів та прийомів, засобів навчання, форм організації різних видів діяльності [7, с. 31-34].

Ми поділяємо думку дослідників про те, що екологічна освіта у процесі творчої діяльності має бути систематизованою спеціально організованою творчою діяльністю із засвоєння та практичного застосування екологічних знань [25; 32]. При цьому творча діяльність у школах повинна орієнтуватися на розвиток в учнів інтересу до проблем екології, забезпечувати цілеспрямованість та творчі навички особистості, що сприятиме підвищенню її екологічної грамотності, визначення глобальності здорового способу життя, соціальної ролі особистості в суспільстві.

Ми погоджуємось із думкою вчених про те, що при оцінці педагогічних засобів щодо формування мотивації вивчення природничих дисциплін у школярів слід враховувати, що мета навчання на даному етапі – створити умови для формування зовнішніх, внутрішніх та соціальних мотивів; для застосування

отриманих природничих знань, умінь і навичок у стандартних та в нестандартних умовах; для розвитку навичок навчальної діяльності (порівнювати, аналізувати, узагальнювати, абстрагувати), організаційно-комунікативних умінь (робота у парах постійного та змінного складу, групах); на формування мотивів соціальної орієнтації, вивчення ціннісної значимості природничих наук у житті і професійному самовизначенні дитини [6, с. 17-18].

Аналізуючи зміст екологічної освіти у міждисциплінарному плані, І. Суравегіна та В. Сенкевич згрупували його в чотири компоненти: науковий, ціннісний, нормативний, діяльнісний [9, с. 25-29]. Відповідно до цього ми визначили екологічний зміст природничої галузі:

– науковий компонент (провідні теорії, ідеї, концепції, що характеризують вплив та взаємодію людини та навколишнього середовища);

– ціннісний компонент (екологічні орієнтації особистості на різних етапах історії суспільства: мета, ідеали, ідеї, що характеризують людину і природу як універсальні цінності);

– нормативний компонент (система моральних та правових принципів, норм, розпоряджень та заборон екологічного характеру);

– діяльнісний компонент (практичні дії екологічного характеру стосовно природи).

Отже, на основі аналізу педагогічної літератури з проблеми дослідження, можемо стверджувати, що існує прямий зв’язок екологічної грамотності з екологічною складовою науковою картини світу школярів, який здійснюється на основі засвоєння ними цілісних екологічних знань, пов’язаних із застосуванням закономірностей і законів довкілля під час вивчення навчальних предметів і сприяє вихованню громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної компетентності, свідомості і культури. Таким чином, екологічна грамотність, як важлива складова світогляду школярів є продуктом екологічної освіти та виховання, спрямованого на розуміння того, що особисте благополуччя, здоров’я та саме існування людства перебувають у прямій залежності від екологічного стану навколишнього середовища.

1.3. Екологічна грамотності учнів початкової школи в контексті впровадження конвенції Нової української школи

У Концепції «Нова українська школа» однією з ключових компетентностей, яких набуватимуть учні, є екологічна грамотність, тобто «уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини» [14]. Ще однією проблемою, яка пов'язана з екологічною грамотністю і потребує нагального вирішення, є збереження молоддю власного здоров'я. Статистичні дані свідчать, що з кожним роком зростає не тільки сезонна захворюваність серед учнівської молоді, але й кількість учнів з хронічними хворобами і хворобами, що потребують тривалого лікування. Відповідно до прогнозування розвитку освітньої системи, однією з найважливіших потреб сучасного життя людини є її екологічна грамотність та здорове життя. Вирішення такої проблеми, в першу чергу, буде пов'язано з проблемою низької екологічної грамотності та зневаги до законів довкілля.

Нова українська школа (НУШ) передбачає впровадження нових підходів до навчання, які сприяють комплексному розвитку особистості учня. Екологічна освіта в умовах НУШ отримує особливий акцент, оскільки вона спрямована на формування гармонійної спільноти, в якій людина взаємодіє з природою та власною соціокультурною обстановкою. Проаналізуємо ключові аспекти екологічної освіти в рамках Нової української школи:

1. Інтеграція з іншими предметами. В НУШ великий акцент робиться на міжпредметному підході. Екологічна освіта може бути інтегрована з іншими предметами, наприклад, із «Я досліджую світ», українською мовою, мистецтвом. Це допоможе учням бачити зв'язок між різними аспектами життя та навколишнього середовища. Міждисциплінарний підхід у Новій українській школі сприяє глибшому розумінню матеріалу, стимулює творчість та розвиває в учнів універсальні навички, які вони зможуть успішно використовувати в різних сферах життя.

2. Екологічні проєкти та практичні вправи. НУШ підтримує активні та інтерактивні методи навчання. Уроки, спрямовані на вивчення екології, можуть включати практичні вправи, експерименти та екологічні проекти. Це допомагає учням отримати практичний досвід та визначити свою роль у вирішенні екологічних проблем.

3. Розвиток громадянської активності. НУШ ставить перед собою завдання формування громадянської активності. Екологічна освіта в цьому контексті сприяє розвитку учнівської свідомості щодо їхнього впливу на природу та їхню роль у сталому розвитку.

4. Посилення ролі вчителя. Вчителі в НУШ виступають не лише як джерело знань, але й як наставники, що сприяють розвитку особистості. Вчителі можуть вдосконалювати екологічну свідомість учнів, заохочуючи їх досліджувати природу та займатися екологічними ініціативами.

5. Активне залучення учнів. НУШ акцентує на активній участі учнів у навчальному процесі. Екологічна освіта може стати ефективною, якщо залучити учнів до досліджень, вивчення місцевого середовища та участі в екологічних проектах.

6. Користування сучасними технологіями. Використання сучасних технологій може зробити екологічну освіту більш доступною та захоплюючою. Відеоматеріали, онлайн-ресурси та віртуальні лабораторії можуть допомагати учням краще зрозуміти екологічні концепції.

Екологічна освіта в умовах НУШ не лише передбачає передачу знань, а й сприяє розвитку ключових компетентностей та формуванню громадянської позиції стосовно природоохоронних питань [14].

Екологічна грамотність забезпечує розвиток екологічної культури, яку науковці розглядають як складову частину інтелектуальної і духовної культури особистості, як цілісний досвід особистості, що забезпечує її творчу самореалізацію в розв’язанні екологічних проблем. Отже, екологічна культура особистості передбачає формування певного рівня екологічних знань, умінь і переконань, готовності до природоохоронної діяльності.

Екологічна грамотність є складовою екологічної культури. В контексті нашого дослідження, важливим є трактування поняття «екологічна культура» як міри і способу розвитку, реалізації соціальних сил у процесі матеріально-практичного та духовно-теоретичного освоєння природи. Але варто відзначити, що екологічна культура має забезпечувати не тільки освоєння природи, але й гармонійну взаємодію з нею.

Процес формування екологічної грамотності учнів початкової школи являє собою цілеспрямовану взаємодію вчителя (дорослих) і учнів як суб'єктів виховання та розвитку з метою формування потреби в екологічно доцільному способі життя [14].

Однак, як зазначає О. Кривонос, наявність системи екологічних знань не гарантує того, що буде себе поводити відповідно до отриманих знань у реальному житті. Для зміни поведінки необхідно, щоб отримані знання стали вагомими для особистості, а це вже питання відношення, що входить у формування системи цінностей [16, с. 357].

Зауважимо, що екологічна грамотність визначається Концепцією нової української школи як одна із ключових компетентностей. Саме вони мають формуватися як наскрізні в усіх навчальних дисциплінах. Тому ефективність формування екологічної грамотності значною мірою залежить від професійної компетентності кожного вчителя.

На основі результатів теоретичного дослідження з метою підвищення ефективності управління процесом формування екологічної грамотності школярів О. Кривонос була запропонована узагальнена модель управління цим процесом. Серед основних завдань моделі автор виділяє такі:

1) розкриття сутності і складових екологічної грамотності учнів;

2) управління процесом формування екологічної грамотності учнів під час уроків та в позаурочний час;

3) діагностика рівня управління процесом формування екологічної грамотності учнів [16, с. 359].

Вищезазначена модель складається із змістового та організаційно-

діяльнісного компонентів, що тісно взаємопов’язані один з одним.

Розкриваючи сутність змістового компонента, автор наголошує на різних напрямах управління процесом формування екологічної грамотності, зокрема, управлінні процесом формування екологічних знань, розвитком емоційно-ціннісного ставлення дітей до природи, формуванням екологічної активності учнів.

Характеризуючи організаційно-діяльнісний компонент науковець робить акцент на таких його складових, як: принципи, функції, етапи, методи, форми екологічної грамотності учнів.

До основних відносяться принцип неперервності, системності і систематичності, які реалізують організаційно-педагогічні умови формування екологічної грамотності особистості на різних рівнях: сімейному, дошкільної освіти, повної загальної середньої освіти, професійної освіти та професійної діяльності; урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів; міждисциплінарний підхід до формування екологічної грамотності, що спрямований не на механічне оволодіння різноманітними знаннями екологічного спрямування у зміст різних предметів, а їх логічне підпорядкування основній меті екологічної освіти в навчальному процесі закладів освіти; взаємне погодження завдань, змісту, форм і методів роботи; логіку вивчення провідних екологічних ідей і понять, їх постійне поглиблення; висвітлення екологічних проблем на глобальному, національному й місцевому рівнях передбачає ознайомлення із загальними та локальними проблемами довкілля, а також практичну участь у розв’язанні місцевих екологічних проблем; спрямованість навчання на розвиток інтелектуальної, ціннісно-мотиваційної, емоційно-вольової та діяльнісно-поведінкової сфер особистості, гармонізацію стосунків із навколишнім середовищем.

До методів формування екологічної грамотності учнів, що включені в модель, належать: екологічні ігри, екологічні екскурсії, «мозковий штурм», дидактична казка, метод екологічних асоціацій, метод художньої репрезентації природних явищ, екологічна лабіалізація, екологічна рефлексія, екологічна

ідентифікація, екологічна емпатія, екологічна турбота, екологічної ритуалізація, екологічна експектація тощо.

Особливостями формування екологічної грамотності і є систематична діяльність вчителя, яка спрямована на розвиток в учнів культури екологічного мислення. З юних років важливо закріпити у свідомості кожної дитини, що людина – частина природи, тому від стану природи залежить життя людства. Екологічна грамотність дає можливість розкрити світ природи як середовища існування людини.

Завдання початкової освіти у напрямі виховання позитивного ставлення до природи полягає в нагромадженні, систематизації, формуванні навичок використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання оберігати її, у формуванні вмінь і навичок екологічно доцільної діяльності в природі.

Формування екологічної грамотності учнів реалізується на різних етапах навчання в закладах загальної середньої освіти, на кожному з яких ставиться певна мета. Саме на уроках учитель переконує учнів сприймати себе як частину природи, звертаючи увагу на важливість впливу власної діяльності на стан природних об’єктів.

Одним із факторів формування екологічної грамотності молодших школярів у сучасних умовах науковці вважають соціалізацію. Адже соціалізація особистості дитини є одним із видів формування та розвитку суб’єктивного ставлення до природи та формування особистої відповідальності за стан навколишнього середовища на регіональному, національному і глобальному рівнях. Екологічний напрямок в соціалізації означає, що особистість має бути сформована як компетентний суб’єкт відносин у системі «людина – природа», як особистість, здатна брати участь у природоохоронній роботі, приймати екологічно виважені рішення і вміти залучити різні соціальні інститути для усунення екологічних проблем, бути відповідальним за стан та збереження природи.

Концепція Нової української школи передбачає модернізацію навчальної

програми, методик викладання та організації навчального процесу. Однією з ключових цілей є розвиток критичного мислення та готовності до самостійного вивчення інформації.

Екологічна грамотність – це здатність розуміти взаємодію людини із природним середовищем, втратити екологічні аспекти у прийнятих рішеннях та вжити заходів для збереження природних ресурсів.

Завдяки концепції Нової української школи, вчителі забезпечують можливість інтегрувати екологічні питання в різноманітні предмети, забезпечуючи комплексний підхід до формування екологічної грамотності учнів.

Варто відзначити роль сучасного учителя у формуванні екологічної грамотності, оскільки вона є важливою та визначальною. Вчитель виступає не лише носієм інформації, а й викладачем, який виховує свідомих та відповідальних громадян, здатних розуміти та дбати про екологічні аспекти свого оточення. В контексті впровадження Концепції НУШ в процесі формування екологічної грамотності учитель виконує декілька завдань:

– забезпечення засвоєння навчальної інформації екологічного спрямування. Вчитель носить важливий внесок у передачу екологічних знань, надаючи учням доступ до актуальної інформації про стан навколишнього середовища, проблеми екології та шляхи їх вирішення;

– створення екологічного середовища в класі. Вчителю слід створювати сприятливий екологічний клас, де діти можуть бачити зразки відповідальності та дбайливого ставлення до природи. Це може включати в себе використання енергозберігаючих технологій, рослинництво у класі тощо;

– організація позакласної діяльності. Вчитель може організовувати екологічні екскурсії, перегляди фільмів, лекції експертів та інші позакласні заходи для вивчення знань учнів з екології;

– проведення практичних занять. Важливо допомогти учням перетворювати отримані знання на практичні навички. Вчителі можуть організовувати практичні дослідження, експерименти та проєкти, спрямовані на збереження навколишнього середовища;

– розвиток критичного мислення. Вчитель повинен сприяти розвитку критичного мислення учнів, стимулюючи їх аналізувати екологічні проблеми, шукати рішення та виробляти власні погляди на стан природи;

– формування екологічної відповідальності. Вчитель повинен виховувати в учнів почуття відповідальності за долю природи та надавати їм засоби для активної участі в різних екологічних ініціативах.

Отже, роль вчителя у формуванні екологічної грамотності полягає у створенні сприятливого середовища для навчання та виховання громадян, які цінують та дбають про природу.

Формування екологічної грамотності учнів здобувачів початкової освіти є надзвичайно актуальною проблемо сьогодення. Екологічна грамотність учнів формується під час їх екологічного виховання і освіти, що здійснюється на уроках, в позаурочний час, у сім'ї, а також у закладах позашкільної освіти.

Формування екологічної грамотності учнів початкової школи є складною, скоординованою, довготривалою роботу, яка передбачає системне виконання послідовних дій і заходів, що відкривають дитині можливості взаємодії із навколишнім середовищем. В контексті принципів Концепції НУШ, освітній процес у початковій школі має бути зорієнтований не на передачу теоретичних знань, а саме на формування відповідних уявлень, переконань та ціннісних орієнтацій учнів.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Педагогічні умови формування екологічної грамотності учнів початкової школи

У процесі організації діяльності із формування екологічної грамотності молодших школярів з метою досягнення максимальної ефективності цього процесу необхідно виділити певні організаційно-педагогічні умови.

Умова – це те, від чого залежить дещо інше (обумовлює); істотний компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодії). Саме педагогічні умови – це одна зі сторін закономірності освітнього та виховного процесу [18, с. 246].

Маючи завдання нашого дослідження виявити та теоретично обґрунтування організаційно-педагогічні умови, які б сприяли формуванню екологічної грамотності учнів початкової школи, ми визначили зміст поняття «організаційно-педагогічні умови». У педагогічній літературі педагогічні умови розглядаються як:

1) обставини процесу навчання, що забезпечують досягнення поставленої мети (Е. Зеєр);

2) складові частини або характеристики середовища, в якому розвиваються учні (П. Підкасистий);

3) сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставленої мети (А. Наїн).

Узагальнивши дані цього поняття, ми пропонуємо під організаційно-педагогічними умовами розуміти сукупність обставин (зміст, форми та методи),

що забезпечують максимальну результативність процесу формування екологічної грамотності учнів початкової школи. Виявляючи зазначені організаційно-педагогічні умови, ми виходили із необхідності такої організації екологічної освіти учнів, яка забезпечила б формування достатніх за обсягом, рівнем усвідомленості, міцності знань та умінь, необхідних для подальшої екологічно грамотної життєдіяльності школяра. Водночас цей процес має бути орієнтований на досягнення запланованого результату.

При розробці організаційно-педагогічних умов ми взяли до уваги наступні положення:

1) процес формування екологічної грамотності учнів початкової шкои здійснюється у системі загальної середньої освіти, а отже, є педагогічною підсистемою;

2) цей процес необхідно розглядати як частину безперервної екологічної освіти;

3) досягнення результативності та цілеспрямованості формування екологічної грамотності молодших школярів має спиратися на загальні дидактичні та психолого-педагогічні принципи, узгоджені з екологічним змістом природничої галузі.

Вирішення поставлених завдань дозволило нам виявити фактори, що впливають на організаційно-педагогічні умови формування екологічної грамотності учнів початкової школи. На нашу думку, виділення та облік цих факторів має велике значення для підвищення якості екологічної освіти, першим ступенем якої є екологічна грамотність особистості. Факторами ми визначили причини, що за певних організаційно-педагогічних умов сприяють виконанню функцій, в контексті нашого дослідження – формуванню екологічної грамотності учнів початкової школи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що на сьогодні педагогічної науковою накопичено недостатній досвід комплексного аналізу факторів формування екологічної грамотності [19].

Проаналізувавши науково-методичну та психолого-педагогічну

літературу, ми систематизували фактори, що впливають на формування екологічної грамотності учнів початкової школи, та об’єднали їх у дві групи: зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх чинників ми відносимо екологічну ситуацію регіонального, національного та глобального масштабів, соціально-економічні умови життєдіяльності людей, рівень екологічної культури суспільства тощо.

Внутрішні фактори – рівень екологічних знань молодших школярів, ставлення їх до екологічної освіти, можливість застосування екологічних знань у повсякденній діяльності, інтереси та потреби дітей в екологічній діяльності.

Серйозні екологічні проблеми глобального, національного і регіонального рівнів безпосередньо впливають на здоров’я і життєдіяльність будь-якої людини, що тягне за собою потребу її до пізнання сутності даних проблем, з’ясування способів поліпшення екологічної ситуації, а також шляхів виходу з неї.

Соціально-економічні умови – важливий чинник на шляху формування екологічної грамотності особистості. Довгі роки життя населення нашої країни в умовах тоталітарного ладу та сучасна несприятлива екологічна ситуація в Україні негативно позначаються на екологічній грамотності та активності населення. Багато людей просто не усвідомлюють своєї ролі у вирішенні екологічних проблем.

Найбільший вплив на формування екологічної грамотності учнів початкової школи мають внутрішні чинники, серед яких один з головних – рівень екологічних знань.

При виділенні факторів формування екологічної грамотності здобувачів початкової освіти ми виходили з єдності, взаємозв’язку та взаємозумовленості факторів на процес формування екологічної грамотності. Ми вважаємо, що аналізовані нами фактори універсальні для даної проблеми, тому що узгоджуються з триєдиною функцією освіти – зовнішньою (економічною, соціальною та культурною) та внутрішньою (навчальною, що виховує та розвиває).

Розглянемо організаційно-педагогічні умови ефективного формування

екологічної грамотності учнів початкової школи.

Ми припускаємо, що однією з ефективних організаційно-педагогічних умов формування екологічної грамотності молодших школярів є підвищення мотивації до вивчення шкільних предметів.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дозволив встановити наступне: мотивація до навчання є процесом оволодіння, утримання та спрямування інтересу учня під час уроку. Це необхідний компонент процесу навчання.

Мотивація може бути зовнішньою та внутрішньою. Мотивація активно вмикається, коли в учня виникає бажання зробити якісь дії. Якщо це бажання виникло, то ідеї, потреби, емоції у процесі реалізації бажання можуть стати внутрішньою мотивацією [6].

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дозволив встановити форми прояву мотивів: навчальний інтерес – прагнення учня до освоєння знань у певній галузі науки, культури, різних видів духовної та практичної діяльності; пізнавальний інтерес – прагнення розібратися у питанні чи проблемі, осягнути сенс чогось, досягти глибшого розуміння явищ чи процесів; усвідомлена зацікавленість дитини у засвоєнні знань та умінь, від наявності яких безпосередньо зараз чи у майбутньому залежить його благополуччя [28].

Стосовно навчально-пізнавальної діяльності ми виділяємо дві групи мотивів: пізнавальні, пов’язані із змістом та процесом навчальної діяльності, та соціальні, пов’язані з характером взаємодії учня з іншими людьми. Пізнавальні та соціальні мотиви поділяються на кілька видів. Загальні пізнавальні мотиви – це мотиви, що орієнтують учнів на оволодіння новими знаннями (поняттями, уявленнями про факти, закони, явища тощо). Предметні пізнавальні мотиви – форма інтересу до методів пізнання, прийомів самостійної роботи, раціональної організації навчальної праці під час уроків і пози ними. Мотиви самоосвіти – форма спрямованого, самостійного вдосконалення знань, навичок та саморегуляції у процесі навчальної роботи. Широкі соціальні мотиви – форма

прагнення: здобувати знання, щоб бути корисним суспільству (мотиви соціальної необхідності, відповідальності, підготовки до обраної професії). Вузькі соціальні мотиви – форма прагнення зайняти певне місце серед інших (мотиви благополуччя, престижу, соціального схвалення); мотиви соціального співробітництва – відносини із вчителем та учнями [37].

Формування екологічної грамотності учнів початкової школи на сучасному етапі екологічної освіти має базуватися на певній сукупності знань, зокрема природничих основ екології, які необхідно розвивати і підкріплювати в процесі вивчення освітньої галузі «Природознавство». Екологічна грамотність разом із правильної екологічної оцінкою дозволяє сформувати не лише екологічне мислення, а й правильну поведінку, обґрунтовану екологічну діяльність.

Не менш важливою організаційно-педагогічною умовою формування екологічної грамотності молодших школярів, на нашу думку, служить інтеграція екологічного потенціалу природничих дисциплін за допомогою міжпредметних зв’язків, що сприяє цілісному сприйняттю світу, формуванню наукового світогляду, встановленню цілісно-нормативних орієнтацій. та поліпшення природного середовища.

Міжпредметність екологічної освіти передбачає узгодження різних аспектів отримання екологічних знань щодо взаємодії людини з навколишнім середовищем, причому треба розуміти це не як механічне включення екологічних знань до змісту шкільних предметів, а як логічне підпорядкування цього змісту знань основної мети екологічної освіти – формування екологічно грамотної особистості.

Інтеграція як процес і результат об’єднання знань, способів пізнання та діяльності сприяє цілісному сприйняттю навколишнього світу, усвідомленню ролі та місця людини в системі світогляду та характеру його діяльності у соціоприродному середовищі. Міжпредметний підхід у вивченні шкільних предметів в екологічній освіті учнів є варіантом педагогічної модифікації та практичної реалізації ідей системного підходу.

Варто відзнаичти, що доцільно і необхідно застосовувати в екологічній освіті міждисциплінарний підхід, що зумовлюється не лише об'єктивною єдністю світу природи і людини, а й тим, що кожен навчальний предмет може забезпечувати розкриття не всіх, а лише однієї-двох провідних еколого-світоглядних ідей, встановлення змістовних, логічних, функціональних та інших зв'язків між цими ідеями.

Узагальнюючи сказане вище, ми робимо висновок, що міждисциплінарний підхід у формуванні екологічної грамотності учнів початкової школи передбачає: систематизацію навчального змісту на основі провідних екологічних ідей; конкретизацію основних екологічних ідей та наукових екологічних понять системою фактів глобального, регіонального та локального рівнів; системний аналіз міжнародних та національних документів про охорону навколишнього середовища; використання в освтіньому процесі методів та методичних прийомів, що забезпечують єдність та взаємозв'язок наукового, морально-естетичного та практичного ставлення до природи; широке застосування у навчально-виховному процесі міжпредметних форм екологічної освіти (міжпредметні уроки, польові практикуми, рольово-сюжетні ігри, походи-експедиції тощо).

Процес формування екологічної грамотності учнів не повинен обмежуватися відбором змісту екологічної освіти у процесі вивчення нвчальних предметів, а ефективність цього процесу, як ми вважаємо, залежить від виконання ще однієї організаційно-педагогічної умови – використання інтерактивних технологій навчання.

Рівень сучасної шкільної освіти багато в чому залежить від впровадження у постійну практику нових оригінальних методів та прийомів навчання та виховання [10]. Для успішного формування екологічної грамотності учнів необхідно реалізовувати не лише традиційні технології та сучасні освітні технології. В. Беспалько дає таке визначення педагогічної технології: «Педагогічна технологія – це систематичне втілення практично заздалегідь спроектованого навчально-виховного процесу» [8]. Відмінністю педагогічних

технологій від будь-яких інших є те, що вони сприяють більш ефективному навчанню за рахунок підвищення інтересу та мотивації до нього в учнів.

Особливість організації інтерактивних технологій полягає у тому, що вони засновані на прямій взаємодії учнів із навчальним оточенням. Навчальне середовище постає як реальність, у якій учень знаходить себе як область досвіду, що освоюється, причому йдеться не просто про підключення його емпіричних спостережень, життєвих вражень як допоміжний матеріал або ілюстративне доповнення. Досвід учня – це центральний активатор навчального пізнання. У традиційному навчанні вчитель грає роль «фільтра», що пропускає через себе навчальну інформацію, в інтерактивному – роль помічника у роботі, одного з факторів, що активізують взаємоспрямовані потоки інформації.

У порівнянні з традиційними, в інтерактивних моделях навчання змінюється і взаємодія з ведучим: його активність поступається місцем активності учнів, завдання ведучого – створити умови для їх ініціативи. В інтерактивній технології учні виступають повноправними учасниками, їх досвід не менш важливий, ніж досліди ведучого, який не стільки дає готові знання, як спонукає до самостійного пошуку [30].

Учитель виступає в інтерактивних технологіях у кількох основних ролях. У кожній з них він організує взаємодію учасників з тією чи іншою областю інформаційного середовища. У ролі інформатора – експерта вчитель викладає текстовий матеріал, демонструє відеоряд, відповідає на питанням учасників, відстежує результати процесу тощо. У ролі організатора – фасилітатора він налагоджує взаємодію учнів із соціальним та фізичним оточенням (розбиває на підгрупи, спонукає їх самостійно збирати дані, координує виконання завдань, підготовку міні-презентацій тощо). У ролі консультанта вчитель звертається до професійного досвіду учасників, допомагає шукати вирішення вже поставлених завдань, самостійно ставити нові і т. д.

Технологій інтерактивного навчання існує величезна кількість: робота в парах, ротаційні (змінні) трійки, «карусель», робота в малих групах, «акваріум», «незакінчена пропозиція», «мозковий штурм», «броунівський рух», «дерево

рішень», «суд від свого імені», «громадянські слухання», рольова (ділова) гра, метод прес, «займи позицію», дискусія, дебати та ін. У ході діалогового навчання учні навчаються критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин та відповідної інформації, зважувати альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Ці форми ефективні в тому випадку, якщо на уроці обговорюється будь-яка проблема в цілому, про яку учні мають початкові уявлення, отримані раніше на заняттях або в реальному житті [8].

На нашу думку, серед методів формування екологічної грамотності ми вважаємо ефективними методи дослідження, метод «мозкового штурму», дидактичні, рольові, імітаційні ігри, інтелектуальні ток-шоу, створення творчих екологічних проєктів, презентацій, аналіз конкретних ситуацій, екологічних завдань тощо.

Отже, організаційно-педагогічними умовами, що сприяють формуванню екологічної грамотності учнів початкової школи є: підвищення мотивації школярів до навчання; інтеграція екологічного потенціалу природничих дисциплін за рахунок реалізації міжпредметних зв’язків; використання інтерактивних освітніх технологій.

При визначенні засобів навчання, що можуть бути використані при формуванні екологічної грамотності учнів початкової школи, ми припустили, що поряд з традиційними засобами навчання (наочні посібники, підручники, дидактичні матеріали, технічні засоби навчання, обладнання, навчальні кабінети, лабораторії, комп’ютерні технології та інші засоби масової комунікації), можуть виступати і реальні об’єкти, виробництво, споруди та ін. У нашому випадку, виходячи зі специфіки змісту процесу формування екологічної грамотності учнів, ми відзначаємо, що довкілля є одним з найважливіших засобів формування даної характеристики.

До найбільш ефективних форм формування екологічної грамотності ми відносимо: домашню роботу із самостійним пошуком рішення, що вимагає залучення знань з інших дисциплін; міжпредметний гурток, де учні можуть

отримати цікаві знання в галузі природничих дисциплін; комплексні екскурсії з кількох природничих дисциплін на будівельні, культурні, промислові та природні об’єкти, де діти безпосередньо можуть спостерігати технологічні процеси, параметри навколишнього середовища, результати впливу діяльності людини на навколишнє середовище; літературно-мистецькі вечори та рольові ігри екологічного змісту; конкурси та виставки, що дозволяють кожному учню реалізувати своє бачення світу в емоційній та практичній формі; міжпредметні.

Таким чином, однією з актуальних проблем формування екологічної грамотності сучасного учня початкової школи є пошук засобів та методів, що дозволяють перетворити освітній процес у цілісну, науково обґрунтовану та апробовану на практиці високоефективну систему становлення екологічної грамотності особистості, що потребує розробки концептуальних засад та виявлення навчально-методичного та технологічного забезпечення даного процесу.

Виходячи з вищезазначеного, можемо зробити висновок, що при формуванні екологічної грамотності учнів початкової школи необхідно враховувати фактори, що впливають на підвищення якості екологічної освіти. Врахування екологічної ситуації у світі, соціально-економічних умов життєдіяльності людей, рівня екологічної культури суспільства, висвітлення екологічних проблем засобами масової інформації (зовнішні чинники) неможливо побудувати ефективний освітній процес. Важливу роль відіграють екологічні знання учнів, ставлення їх до екологічної освіти, інтереси, потреби та можливість застосування екологічних знань у природокористуванні та побуті (внутрішні чинники). Враховуючи ці фактори, ми визначили такі організаційно-педагогічні умови формування екологічної грамотності учнів початкової школи: підвищення мотивації у школярів до вивчення освітньої галузі Природознавство, що впливає на прояв інтересу та потреби використання цих знань в екологічній діяльності; інтеграція екологічного потенціалу природничих предметів за допомогою міжпредметних зв’язків, спрямованих на поглиблення та міцність екологічних знань; використання інтерактивних освітніх технологій, які б

найбільш ефективному формуванню екологічної грамотності молодших школярів.

2.2. Оцінка рівня сформованості екологічної грамотності молодших школярів

З метою визначення вихідного рівня сформованості екологічної грамотності учнів початкової школи нами було проведено експериментальне дослідження. При організації дослідно-експериментальної роботи ми спирались на те, що екологічна грамотність є основою для формування екологічної культури особистості, що є інтегрованою якістю особистості і включає в себе когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний компоненти (рис. 2.1).

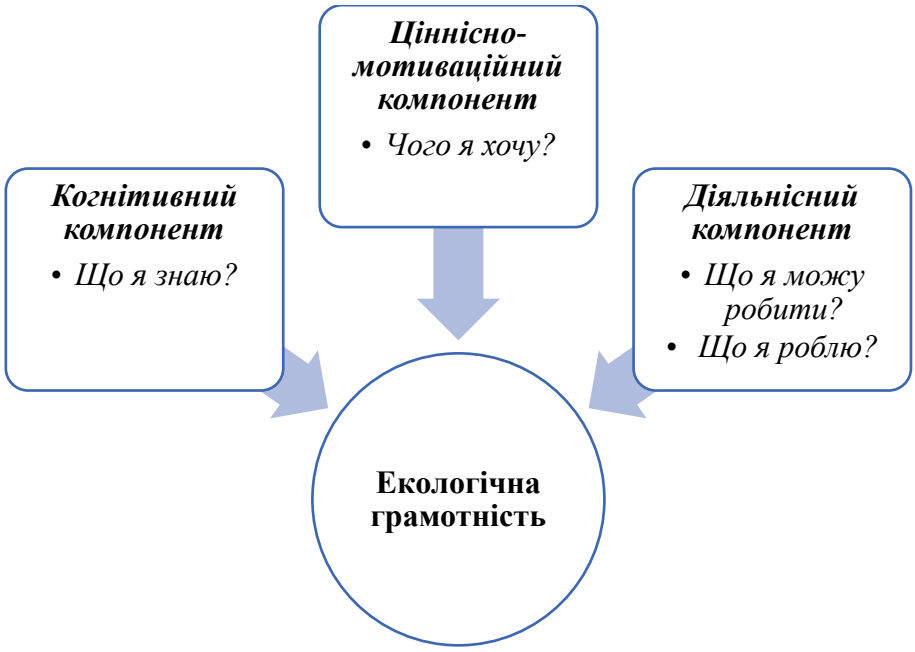

Рисунок 2.1. Структура екологічної грамотності учнів початкової школи

Показники сформованості екологічної грамотності у молодших школярів зумовлюються:

– інтересом дитини до об'єктів навколишнього світу, які

супроводжуються прагненнями дитини до їх аналізу;

– участь різноманітній діяльності разом із дорослими з проявом самостійності та творчості (суботники, збирання природного матеріалу та ін.);

– спілкуванням з представниками тваринного та рослинного світу;

– виконанням низки правил поведінки у навколишньому середовищі, що стали звичним [13, с. 9-11].

Для виявлення рівнів екологічної грамотності у дітей віком молодшого шкільного віку можна рекомендувати використовувати різноманітні методи і методики (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Методи діагностики екологічної грамотності учнів початкової школи

Критерій	Мета	Діагностичні методики
Когнітивний	виявити наявні екологічні знання учнів	Тест «Сформованість екологічних уявлень (О. Солом'янникової)
Ціннісно-мотиваційний	виявити ставлення молодших школярів до природи	Анкета «Моє ставлення до природи» (В. Самкова, А. Прутченков)
Діяльнісний	виявити сформованість уміння оцінювати ситуацію, обрати доцільний спосіб діяльності	«Екологічні ситуації» (за Є. Берюховою, Н. Груздєвою)

На підставі виділених критеріїв були визначені рівні сформованості екологічної грамотності у молодших школярів:

1. Високий рівень. Характерний для учнів, які мають міцні екологічні знання та сформовану готовність використовувати їх у практичній екологічній діяльності. Демонструють зацікавлене, позитивне ставлення до природи, високу мотивацію до природоохоронної діяльності.

2. Середній рівень. Демонструють учнів, які усвідомлюють важливість

екології та природоохоронної діяльності. Такі діти проявляють готовність забезпечувати осмислену та активну участь у природоохоронній діяльності, однак мають поверхневі екологічні знання.

3. Низький рівень. В учнів із таким рівнем відсутні системні екологічні знання, інтерес до природних явищ та живих організмів. Діти проявляють нейтральне або байдуже ставлення до навколишнього середовища. У таких учнів відсутній позитивний досвід участі у природоохоронних заходах, не сформовані потреби у спілкуванні з природою [12].

У процесі діагностики рівня розвитку екологічної грамотності учнів можна використати також метод соціометрії. Учням пропонується дати відповіді на наступні запитання:

1. «Назви однокласників, які мають високий (низький) рівень екологічної культури».

2. «Якби ти, як відомий французький вчений Ж. Кусто, формував команду дослідницького корабля з вивчення природи, кого б зі своїх однокласників ти взяв у цю команду?»

3. Хто з твоїх однокласників найбільш відповідально ставитися до природи?

4. «З ким би зі своїх близьких людей, друзів, знайомих ти став би садити сад?».

5. «Хто з твоїх однокласників найбільше виявляє (не виявляє) любов до тварин?».

6. «Назви 5 своїх однокласників, які найактивніші в екологічній діяльності».

7. «Якби ти був директором зоопарку і тобі необхідно було набирати фахівців для роботи з тваринами, кого б зі своїх однокласників ти запросив?»

8. «Назви 3 учнів свого класу, з ким би ти взявся за підготовку серйозної доповіді щодо проблеми взаємодії людини та природи»

9. «Назви 7 однокласників, з якими ти вирушив би в експедицію з вивчення природи».

10. «Назви 5 своїх однокласників, які люблять спілкуватися з природою».

11. «Назви 5 своїх однокласників, які цілеспрямовано вивчають природу».

12. «Назви однокласників, які завдають шкоди природі»

13. «Назви 3 учнів свого класу, хто найбільш емоційно може розповісти про красу природи».

14. «Якби тобі було доручено проведення операції з очищення лісу від сміття, кого зі своїх однокласників ти запросив би для здійснення цієї операції?».

15. «Назви 3 учнів свого класу, хто міг би успішно брати участь у турнірі знавців природи України».

Методика «Сформованість екологічних уявлень О. Солом'янникової містить 4 завдання з виявлення особливостей ставлення до природі в учнів молодших класів.

Завдання 1 спрямоване на визначення рівня знання учнів молодших класів про характерні особливості тварин, птахів та комах.

Обладнання: три карти з різним зображенням природних ландшафтів.

Першу карту поділено на три частини. На першій частині зображено господарське подвір'я, на другій – ліс, на третій – краєвид тропічних країн.

Друга карта із зображенням синього неба, гілки дерева та землі.

Третя карта із зображенням неба та різнокольорової галяивни.

Фігурки вирізаних тварин: кінь, корова, порося, коза, баран, собака, вовк, лисиця, ведмідь, заєць, олень, тигр, слон, жираф, зебра.

Фігурки вирізаних птахів: голуб, синиця, горобець, дятел, сорока, ворона, сніговик, сова.

Фігурки вирізаних комах: метелик, бджола, сонечко, бабка, мураха, коник, муха, комар, павук.

Інструкція до проведення:

1. Педагог пропонує дитині взяти першу карту, де зображено три картинки: господарський двір, ліс та краєвид тропічних країн. З усіх силуетних картинок потрібно обрати тварин та розмістити їх на карті з урахуванням проживання.

2. Педагог пропонує дитині взяти другу карту, де зображено небо, земля та

гілки дерев. З усіх картинок, що залишилися, потрібно вибрати птахів і розмістити їх на карті на свій розсуд.

3. Педагог пропонує дитині взяти третю карту, де зображено небо та галявина. З картинок, що залишилися, потрібно розмістити на даній карті тільки комах.

У тому випадку, якщо на столі залишилися силуети із зображенням будь-яких представників, потрібно запропонувати дитині ще раз подумати та розмістити їх відповідно до інструкції. Запитати дитину, за якими ознаками розміщено представників тваринного світу на картах. Після того, як дитина впоралася із завданням, педагог пропонує їй вибрати дві картинки із зображенням тварин, три картинки із зображенням птахів та три картинки із зображенням комах.

Після цього педагог пропонує дитині відповісти на запитання відповідно до обраних картинок.

1. Як називається тварина (птах, комаха)?

2. Що ти можеш розповісти про цю тварину (птаха, комаху)

3. Твоє ставлення до них.

Оцінка результатів діяльності.

Високий рівень. Дитина без особливих зусиль розподіляє представників тваринного світу за видами: звірі, птахи та комахи. Аргументує власний вибір. Співвідносить представників тваринного світу із середовищем проживання. Знає їх характерні ознаки. Без особливих труднощів складно і послідовно відповідає на поставлені вчителем питання. Виявляє інтерес та емоційно висловлює своє ставлення до тварин (птахів та комах).

Середній рівень. Дитина іноді допускає незначні помилки при розподілі представників тваринного світу за видами: звірі, птахи та комахи. Не завжди аргументує свій вибір. В основному співвідносить представників тваринного світу із середовищем проживання. Знає їх характерні ознаки, але іноді допускає неточності у відповідях. На поставлені питання відповідає послідовно, але іноді відповіді бувають дуже короткими. Виявляє інтерес та емоційно висловлює своє

ставлення до тварин (птахів та комах).

Низький рівень. Дитина допускає часті помилки при розподілі представників тваринного світу за видами: звірі, птахи та комахи. Не завжди аргументує свій вибір. Не завжди співвідносить представників тваринного світу із середовищем проживання. Важко назвати характерні ознаки. На поставлені питання відповідати не може, а якщо відповідає, то відповідає в основному не правильно. Не виявляє інтересу і не висловлює своє ставлення до тварин (птахів та комах).

Завдання 2 спрямоване на визначення рівня знань учнів молодших класів щодо характерних рис рослинного світу.

Обладнання: кімнатні рослини, лійка для поливу кімнатних рослин, розпилювач води, паличка для розпушування, ганчірка та піддон.

Інструкція до проведення:

1. Педагог називає дитині 5 кімнатних рослин. Просить дитину показати ці рослини.

2. Педагог пропонує дітям назвати:

а) дерева та чагарники (тополя, бузок, береза);

б) листяні та хвойні дерева (ялина (ялинка), дуб, сосна, осика);

в) ягоди та гриби (суниця, підберезник, полуниця);

г) квіти саду та квіти лісу (астра, пролісок, конвалія, тюльпан).

Оцінка результатів діяльності.

Високий рівень. Дитина самостійно називає всі види рослин: дерева, чагарники та квіти. Без особливих зусиль виділяє групи запропонованих рослин (дерева, чагарники, квіти; хвойні та листяні дерева, квіти саду та квіти лісу). Без допомоги дорослого називає умови необхідні для життя, зростання та розвитку кімнатних рослин. Розповідає, як правильно треба доглядати за кімнатними рослинами. Сформовано практичні вміння та навички догляду за кімнатними рослинами. Виявляє інтерес та емоційно висловлює своє ставлення до кімнатних рослин.

Середній рівень. Дитина іноді допускає незначні помилки у назві рослини:

дерев, чагарників та квітів. В основному правильно виділяє групи пропонованих рослин, іноді не може аргументувати свій вибір (дерева, чагарники, квіти; хвойні та листяні дерева, квіти саду та квіти лісу). Без допомоги дорослого називає умови необхідні для життя, зростання та розвитку кімнатних рослин. Розповідає, як правильно треба доглядати кімнатні рослини. Практичні вміння та навички догляду за кімнатними рослинами сформовані недостатньо. Виявляє інтерес та емоційно висловлює своє ставлення до кімнатних рослин.

Низький рівень. Дитині важко назвати рослини: дерева, чагарники і квіти. Не завжди може виділити групи пропонованих рослин. Не може аргументувати свій вибір (дерева, чагарники, квіти; хвойні та листяні дерева, польові та садові квіти). Не сформовані практичні вміння та навички догляду за кімнатними рослинами. Важко розповідати, як правильно потрібно доглядати кімнатні рослини. У процесі практичної діяльності постійно звертається по допомогу до дорослого. Чи не виявляє інтересу і не виражає своє ставлення до рослин.

Завдання 3 спрямоване визначення рівня знань учнів молодших класів з про характерні особливості неживої природи.

Обладнання: баночка з піском, баночка з камінням, баночка з водою.

Інструкція проведення: педагог пропонує дітям визначити вміст баночки. Після того, як діти назвуть об’єкти неживої природи, педагог пропонує відповісти на запитання.

Оцінка результатів діяльності.

Високий рівень. Дитина легко визначає вміст баночок. Правильно називає їхні якісні характеристики. Самостійно наводить приклади про те, для чого люди можуть використовувати об’єкти неживої природи (пісок, каміння, воду). При відповідях на поставлені питання виявляє творчість та фантазію.

Середній рівень. Дитина переважно правильно визначає вміст баночок. Називають основні якісні характеристики об’єктів неживої природи. При додаткових питаннях дорослого наводить приклади у тому, навіщо люди можуть використовувати об’єкти неживої природи (пісок, каміння, воду).

Низький рівень. Дитина допускає значні помилки щодо вмісту баночок. Не

завжди правильно називає якісні характеристики об’єктів неживої природи. Важко відповісти на запитання: «Для чого людина може використовувати об’єкти неживої природи (пісок, каміння, воду)».

Завдання 4 спрямоване визначення рівня знань учнів молодших класів з про пори року.

Обладнання: аркуш паперу, кольорові олівці та фломастери.

Інструкція до проведення:

Дитині пропонується дати відповіді на запитання:

– Яка пора року тобі подобається найбільше і чому?

– Намалюй картинку, де буде зображена ця пора року.

– Назви пору року, яка настане після твоєї улюбленої пори року, що буде за ним і т.д.

Потім педагог пропонує дитині пограти у гру «Коли це буває?»

Оцінка результатів діяльності.

Високий рівень. Дитина правильно називає пори року. Перераховує їх у певній послідовності. Знає характерні ознаки кожної пори року. Виявляє творчість та фантазію, у відповіді на запитання «Яка пора року тобі подобається більше і чому?». По пам’яті відтворює сезонні особливості тієї чи іншої пори року. Коментує свій малюнок. Виражає естетичне ставлення до природи.

Середній рівень. Дитина правильно називає пори року. Іноді важко назвати їх у потрібній послідовності. В основному знає характерні ознаки кожної пори року, але іноді допускає незначні помилки. На запитання: «Яка пора року тобі подобається більше і чому?» відповідає односкладно. У малюнку відображає суттєві ознаки тієї чи іншої пори року. Виражає естетичне ставлення до природи.

Низький рівень. Дитина не завжди правильно називає пори року. Важко назвати їх у потрібній послідовності. Не знає характерних ознак пори року. У відповіді на запитання: «Яка пора року тобі подобається більше і чому?» називає лише пору року. У малюнку неспроможна відобразити характерні ознаки тієї чи іншої пори року. Чи не висловлює естетичного ставлення до природи [21].

Рівні сформованості екологічних знань молодших школярів можна занести

до таблиці (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Орієнтовна таблиця рівнів сформованості екологічної грамотності молодших школярів

Прізвище, ім'я дитини	Запитання про тварин, птахів та комах	Знання про рослинний світ	Знання про неживу природу	Знання про пори року	Ставлення до природного світу
Марія Н. Всього 13 балів	Високий (3 бали)	Високий (3 балла)	Середній (2 балла)	Средній (2 балла)	Високий (3балла)

Високий рівень – 3 бали;

Середній рівень – 2 бали;

Рівень нижче за середній – 1 бал.

Марія Н. – сума балів складає 13 балів (високий рівень знань).

Анкета «Моє ставлення до природи» (В. Самкова, А. Прутченко) допоможе діагностувати ставлення молодших школярів до природи. Анкета містить 25 запитань із категорією балів на кожне запитання.

Порядок роботи. Дітям пропонується прочитати питання у таблиці «Моє ставлення до природи», обрати одну з трьох відповідей та записати на окремому аркуші відповідну оцінку у балах. Отримані бали наприкінці роботи потрібно скласти

Критерії оцінки результатів наступні:

1. Менш 20 балів. Дуже шкода, але, судячи з усього, ні враження від спілкування з природою, ні знайомство з природою через мистецтво (музику, літературу, живопис), ні отримані знання про навколишній світ досі не торкнулися вашого серця. Ви егоїстичні по відношенню до природи, не усвідомлюєте свого зв'язку з нею. Вам необхідно подолати почуття відірваності та відчуженості від навколишнього світу природи. Корисним для вас буде

знайомство з історією людини в нерозривному зв’язку з історією природи, її впливом на суспільство. Крім того, постарайтеся дотримуватися тих порад, які наведені нижче.

2. Від 21 до 29 балів. Ваше ставлення до природи мало свідоме і не дуже активно. Приділяйте природі більше уваги. Намагайтеся знайти в ній привабливі для вас сторони, замислюйтеся над явищами, що відбуваються в природі, їх причинами та наслідками. Знайомтеся з творами мистецтва, що відображають природу. Звертайте увагу на те, як вона впливає на людей, що вас оточують. Якщо ви робитимете це регулярно, ваше ставлення до природи, а тим самим і до оточуючих вас людей стане більш осмисленим та активним.

3. Від 30 до 39 балів. Ставлення до природи усвідомлюється вами глибоко та правильно. Однак ви розумієте, що деякі вибрані вами відповіді кажуть, що не все в цьому плані благополучно. Постарайтеся бути уважнішими до природи та поведінки оточуючих людей. Активно виступайте на захист навколишнього середовища. Найчастіше цікавтеся витворами мистецтва: читайте, слухайте музику, знайомтеся з пейзажним живописом та графікою, роботами художників-анімалістів. Це допоможе зробити ваше ставлення до природи більш глибоким та дієвим.

Понад 40 балів. Ваше ставлення до природи недостатньо осмислене. Ваша емоційність нерідко заважає критично розглядати свої думки, почуття, вчинки. Найчастіше аналізуйте їх, будьте щирі та самокритичні по відношенню до себе та своїх дій.

«Екологічні ситуації» (за Є. Берюховою, Н. Груздєвою) допомагають виявити сформованість уміння оцінювати ситуацію, вибрати доцільний спосіб діяльності.

Результати констатувального експерименту з формування екологічної грамотності учнів початкової школи у межах критеріїв оцінювання представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Вихідні рівні сформованості екологічної грамотності учнів початкової школи за окремими критеріями

Рівні	Критерії					
	Когнітивний		Ціннісно-мотиваційний		Діяльнісний	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Низький	10	41,7	12	50,0	5	20,8
Середній	9	37,5	8	33,3	16	66,7
Високий	5	20,8	4	16,7	3	12,5

Узагальнені результати констатувального експерименту представлені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Узагальнені результати діагностики рівнів сформованості інформаційно-цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи

Рівні	Низький	Середній	Високий
Кількість учнів	9	11	3
% учнів	37,5	45,8	16,7

Дані таблиць показують, що рівні сформованості екологічної грамотності початкових класів розподілилися таким чином: низький – 37,5% учнів; середній – 45,8% респондентів; високий – 16,7%.

Узагальнені кількісні результати констатувального експерименту представлені на рисунку 2.1.

Таким чином, нами було виокремлено та схарактеризовано критерії, показники та рівні сформованості екологічної грамотності початкової школи.

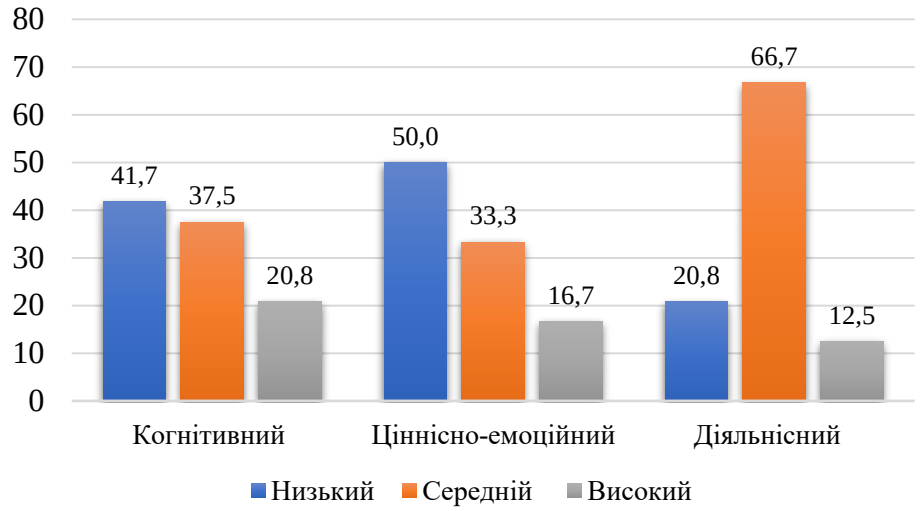

Рисунок 2.1. Рівні сформованості екологічної грамотності учнів початкової школи на констатувальному етапі експерименту

Аналіз результатів, отриманих на етапі констатувального експерименту, показав, що рівень екологічної грамотності молодших школярів знаходить на недостатньо високому рівні Якісний аналіз відповідей учнів свідчить про те, що мотивація засвоєння екологічних знань у більшості з них відсутня або сформована на низькому рівні, а також про недостатню обізнаність здобувачів освіти у галузі охорони навколишнього середовища.

Визначення сучасного стану рівнів сформованості екологічної грамотності учнів початкових класів показав низький рівень сформованості цієї важливої складової екологічної культури особистості, що актуалізує необхідність її розвитку в системі початкової освіти.

2.3. Методичні рекомендації щодо організації роботи із формування екологічної грамотності учнів початкової школи

З метою реалізації визначених педагогічних умов формування екологічної грамотності учнів нами була розроблено методичні щодо організації роботи у

початковій школі.

Ми пропонуємо проводити тематичні заняття, тематика яких можу бути присвяченою тваринам (наприклад, «Наші друзі тварини», «Урок турботи та любові» тощо). Вважаємо таку тематику актуальною, оскільки на початковому етапі дослідження ми виявили, що діти, за рідкісним винятком, не замислюються над тим, що тварини – це не іграшки, що в них є певні потреби, що їх потрібна турбота.

Діти не розуміли, що перш ніж поселити вдома тварину, необхідно докладно вивчити особливості харчування, способу життя, потреби вихованця, зіставити з можливостями сім'ї, створити для неї певні умови. Під час проведення уроків з'ясувалося, що не лише у дітей, а й далеко не у всіх дорослих членів сімей сформовано відповідальне ставлення до тварин.

Виявилося, що діти не замислювалися над питаннями: чи зможе вижити покинуту в дачному селищі домашня тварина? чи може домашня тварина чи тварина живого куточка подбати про себе самостійно? чи зможе домашня тварина здобути собі їжу в дикій природі? тощо. У процесі проведення уроків, використання рольових ігор та ін. методів діти стали не тільки демонструвати високо моральне ставлення до власних вихованців, але й запропонували батькам подбати про покинутих тварин, взяти їх із притулків, забезпечити кормом.

Доцільним в організації роботи з формування екологічної грамотності молодших школярів вважаємо застосування ігрових методів, зокрема, проведення ігор екологічного змісту («Мені потрібен захист», «Екологічний світлофор», «Знайди ланцюг харчування», «Нагодуй!» та ін.). Так, велику популярність у дітей мала гра «Екологічне лото». Спочатку ми запропонували для гри готові картки. Після серії ігор та роботи над проєктом «Мешканці екосистем» діти виступили з ініціативою самостійно виготовити картки із зображеннями мешканців конкретної екосистеми (лісу, луку, прісної водойми тощо). Ці картки ми використовували для гри «Хто кому і навіщо потрібний?».

Хід гри. Вибирається ведучий. Гравцям пропонуються набори карток. Усі учасники із заплющеними очима обирають по одній картці із зображенням

тварин. Ведучий показує кожному по черзі різні картки, і кожен гравець повинен сказати, чи потрібне йому зображений на картці об’єкт. Чи їстівне «це» для його «героя», чи його «герой» використовує це для будівництва притулку, для маскування, захисту, або в будь-якій іншій якості. Якщо гравець зміг довести, що картка потрібна його герою, то забирає картку собі. Виграє той, хто набере більше карток.

У грі «Звільни білку» учні, дістаючи «білок» із клітки, читають написане зі зворотного боку кожної з них завдання, виконують його, щоб правильна відповідь дозволила відпустити тварину на волю.

У грі «Знайди ланцюг харчування» діти, отримавши картки із зображенням рослини або тварини та клубок ниток, ставали в коло. Учні, яким дісталися картки із зображенням тварин, намагалися отримати клубок від того «організму», яким він харчується. Клубки передавалися від рослин до травоїдних тварин, від них до хижаків або всеїдних. Внаслідок багаторазових передач у колі з ланцюгів живлення утворювалися переплетення ниток – мережа живлення. Оскільки тварина може харчуватися різними рослинами, то в учасника із зображенням тварини були ще нитки. Доки кінець нитки знаходився в руках рослин, весь ланцюжок зберігався. Після оголошення вчителя, що якісь рослини загинули внаслідок діяльності людини, учні, яким дісталися картки із зображенням названих рослин, випускали нитки з рук; ті, у кого в руках зображення травоїдних тварин, висмикували нитку. Після «загибелі» рослини учасники виходили з гри, поступово «гинули» та всі тварини. Обов’язково робився висновок про те, чому необхідно дбайливо ставитися до кожного живого організму: якщо загине одна ланка ланцюга, то не виживуть і всі її ланки.

Гра «Екологічний світлофор» сприяла формуванню уявлення про еколого-моральні цінності у грамотному, моральному ставленні до природи, домінуванні етичної та (або) естетичної установки над прагматичною щодо об’єктів природи. Розділившись на команди, учні, використовуючи заздалегідь заготовлені світлофори (з одного боку моделі світлофора наклеєно коло зеленого, з іншого боку – червоного кольору), як відповідь повертають і показують вчителю його

потрібну сторону, відзначаючи допустимі та неприпустимі дії людини щодо природи.

У грі «Мені потрібний захист», виявляючи емпатію по відношенню до живих істот, оцінюючи якість умов їх життя, учні карткою червоного кольору відзначали рослини, тварини, гриби, які потребують захисту, що знаходяться на межі зникнення.

У школі явища природи вивчаються диференційовано, що дає можливості школяру сформувати уявлення про навколишній світ як єдину, цілісну систему. Таким чином, зрозуміти місце у світі людини практично неможливо. Вивчення у молодших класах такого предмета, як «Я досліджую світ» не рятує становище. Тому вкрай актуальна розробка та впровадження в освітній процес системи прийомів, спрямованих на формування екологічного мислення, що забезпечує необхідний рівень як аналізу досліджуваних явищ, а й узагальнення цих явищ.

При цьому зміст завдань повинен мати яскраво виражену екологічну спрямованість, вимагаючи від учня для вирішення завдань осмислення текстів, що описують явища природи, вибору інструментарію для вимірювання характеристик природних явищ, використання інтеренет-ресурсів для пошуку необхідної для вирішення задачі інформації. Так, уроки літературного читання та «Я досліджую світ», робота з текстами на уроках української мови ідеальні для формування екологічного мислення та екологічної культури в цілому, якщо допомагати дітям осмислювати художні та науково-популярні тексти, що допомагають формувати цілісну картину світу, а головне – усвідомлювати роль та місце у цій картині людини; якщо аналізувати вчинки літературних героїв, характеристику їхніх взаємин із позицій моральності та справедливості.

На уроках математики дидактичний потенціал завдань може бути закладений у зміст текстових завдань екологічного змісту.

Грамотно побудовані уроки фізчної культури сприяють не тільки зміцненню здоров’я, а й тренуванню сили духу, усвідомленню учнями здатності до самовдосконалення.

На всіх без винятку уроках колективні форми навчання, комунікативні

навички сприяють особистісному зростанню, безпосередньо стосуються формування основ екологічної грамотності.

Використання електронних освітніх ресурсів також забезпечує вчителя необхідною різноманітністю завдань, що дозволяють практично у кожній темі навчальних курсів знайти місце для виділення необхідності виконання екологічних норм та правил у практичних ситуаціях.

Також нами розроблено програму, націлену на формування екологічної грамотності учнів початкової школи – «Вода – це життя». Ця програма спрямована на залучення уваги учнів до проблем збереження природних ресурсів.

Вивчення матеріалів програми сприяло формуванню правильного ставлення учнів до навколишнього світу, природних ресурсів у цілому, води, як одного з найважливіших, найдорожчих природних ресурсів. Матеріали саме цієї програми послужили мотиваторами вибору тем роботи над дослідницькими проєктами із ресурсозбереження.

Ми розглядаємо проєктну діяльність учнів як найважливіший ресурс формування екологічної грамотності, становлення екологічної культури, оскільки робота над проєктами формує світогляд, розвиває ініціативність, самостійність, екологічну грамотність. Виконання проєктів сприяє розвитку пізнавальної сфери, красномовства, комунікативних навичок. Різноманітна та цікава тематика проєктів, що зачіпає проблеми ресурсозбереження, екологію, людські взаємини. Заслуговують на особливу увагу дослідні проєкти учнів початкових класів з екології «Вода – це життя!» Максима Д. та «Альтернативні способи отримання електроенергі» Дениса С. Максим Д. досліджував, якими будуть втрати при нерозумному використанні води, вивчив проблему нераціонального ставлення до її споживання, показав важливість проблеми забруднення води; привернув увагу слухачів до проблеми збереження питної води. Хлопчик вирішив провести дослідження, щоб дізнатися, чи багато води ми втрачаємо, якщо в будинку тече чи нещільно закритий кран; підрахував, скільки води витрачає за один день його сім’я при неекономному (необдуманому) та

економному (обдуманому) використанні.

Описані форми та види діяльності забезпечують становлення в учнів у початковій школі мотиваційно-ціннісної складової екологічної грамотності (цікавлюся, любуюся, співпереживаю), когнітивної складової (знаю, запитую, запам'ятовую) і, що дуже важливо, діяльнісної складової (аналізую, порівнюю, вибудовую логіку, роблю висновки, захищаю, рятую, допомагаю).

Слід зазначити, що позаурочна діяльність, реалізуючи соціалізуючий потенціал, забезпечує необхідні умови для творчої самореалізації особистості дитини.

Соціалізованість, як результат соціалізації, є сформованістю особистісних і соціальних якостей, установок, способів соціальної взаємодії, які є необхідною умовою для активної самосвідомості, самовдосконалення в процесі становлення екологічної культури школяра.

Критеріями ефективності соціалізації ми вважаємо здатність самостійно діяти в нестандартних умовах, освіченість, широта знань, високий рівень загальної культури, моральність, непримиренність до власних недоліків, самоконтроль, самодисципліна, стриманість, які забезпечують здатність реалізувати себе як особистість, активно відтворювати систему соціальних зв'язків.

Гра-конкурс Брейн-ринг «Світ навколо нас» проводилася для пробудження в учнів інтересу до вивчення екології; розширення кругозору, загальної ерудиції гравців; виховання почуття любові та поважного ставлення до навколишнього світу, формування екологічної свідомості, вміння застосовувати знання у нестандартних ситуаціях. Журі традиційно враховує екологічну спрямованість відповідей. Впродовж гри команди захоплено беруть участь у різноманітних конкурсних завданнях.

Конкурсні завдання:

1. Конкурс капітанів «Закінчи розповідь». Капітанам після 5 хвилинного роздуму пропонувалося закінчити розповідь, надруковану на виданій у конверті картці. Наприклад: «На лісовій галявині блищали на сонці води глибокого та

чистого озера. Привітно віталися з сонечком білі латаття та жовті кубочки. В озері грали та плескалися рибки. Над ними літали бабки. Але якось до казкового озера прийшли люди…»

2. Ми – екологи. Командам пропонувалося згадати закони охорони навколишнього середовища, заповіді молодих любителів природи. Учасники команд записували на аркуші паперу заповіді юних любителів природи та віддавали їх членам журі.

Зразкові відповіді:

– не рвати дикорослі рослини;

– не вирубувати та не ламати дерева та чагарники;

– не витоптувати трав'янисті рослини;

– не збивати ногами, не чіпати неїстівні гриби, вони потрібні диким тваринам;

– не шуміти в лісі і не турбувати його мешканців;

– не розпалювати в лісі багаття;

– не залишати в лісі побутове сміття;

– не чіпати гнізда птахів та пташині яйця;

– не виносити з лісу диких тварин тощо;

3. Знайди помилку. Команди отримували конверти з фразами-твердженнями. Було необхідно виправити помилки та віддати вірні відповіді членам журі.

Наприклад: «Вихідний день друзі вирішили провести у лісі. Цілий день вони гралися, бавилися, бігали лісом, кричали, слухали музику, плели вінки. Потім розпалили багаття, приготували їжу. Те, що не доїли, залишили в упаковці для голодних лісових тварин. А коли знайшли маленького їжачка, то взяли його з собою, щоб йому не було так самотньо».

Якщо під час проведення перших ігор це завдання викликало складне становище у гравців, то надалі члени команд швидко давали відповіді:

– у лісі не можна шуміти, щоб не потривожити тварин;

– не можна рвати квіти, вони можуть зникнути;

– костер можна розводити лише у спеціально відведених місцях;

– диким тваринам не можна харчуватися їжею, якою харчуються люди;

– не можна залишати в лісі упаковку та інше побутове сміття. природа неспроможна його переробити;

– не можна брати додому диких тварин, вони можуть загинути.

4. Конкурс екологічного плакату. Командам видавалися аркуші паперу, фарби, олівці та пропонувалося за певний час намалювати плакат на екологічну тему. Плакати вивішувалися на спеціально підготовлених стендах та демонструвалися членам журі. Конкурсом справа не обмежилася. Діти продовжували малювати плакати, вивішували їх у під'їздах будинків, на парканах та щитах дачних ділянок, закликаючи рідних, сусідів правильно ставитись до природи.

Таким чином, спираючись на результати нашого дослідження, можна зробити висновок, що описаний вище комплекс програм, подій та форм урочної та позаурочної діяльності в рамках екологізації освіти за дотримання описаних умов може стати найважливішим ресурсом особистісного розвитку, позитивної соціалізації, становлення та розвитку екологічної грамотності учнів.

ВИСНОВКИ

Систематизація й узагальнення результатів теоретико-експериментального дослідження процесу формування екологічної грамотності учнів початкової школи дозволили зробити такі висновки.

1. На основі аналізу літературних джерел встановлено, що формування екологічної грамотності є однією з основних цілей екологічного виховання, що полягає у підвищенні рівня знань суспільства про навколишнє середовище та проблеми, що з ним пов'язані, та формуванні «знань, навичок, установок, мотивацій та прагнень діяти індивідуально та колективно в пошуках рішень сучасних проблем і попередження нових. Доведено, що невід'ємним компонентом екологічної культури особистості є її екологічна освіченість, а основою її виступає екологічна грамотність, формування якої відбувається у процесі екологічного освіти. В ході дослідження встановлено, що екологічна грамотність – рівень природничо-наукових знань, спеціальних умінь і навичок, а також моральних якостей людини, що дозволяють їй свідомо брати участь у природоохоронній діяльності.

Спираючись на існуючі наукові розвідки, ми визначаємо екологічну грамотність школярів, як зумовлений індивідуальними та віковими особливостями особистості рівень знань про закономірності функціонування природних систем, умінь аналізувати характер взаємодії людини та довкілля у процесі природоохоронної діяльності та ціннісне ставлення до природи.

2. В ході дослідження виокремлено та проаналізовано такі компоненти екологічної компетентності учнів початкової школи: мотиваційно-ціннісний (суб'єктивно значущі цінності, ідеали, екологічні оцінки, у тому числі інтерес до екологічних питань, потреба у підвищенні рівня екологічних знань, ціннісне ставлення до природи, відповідальність за результати своєї діяльності, мотиви участі в екологічній діяльності, активна зацікавленість у вирішенні екологічних проблем), когнітивний (знання про природу, екологічні проблеми різного рівня,

що відображають зв’язки та залежності, які існують в екосистемах, знання про основи природоохоронної діяльності), діяльнісно-практичний (набуття досвіду в практичних справах щодо збереження та покращення стану навколишнього середовища, уміння прогнозувати наслідки виконуваної діяльності, ведення пропаганди екологічних ідей, робота зі збереження природи, благоустрою школи, території за місцем проживання).

3. В контексті впровадження Концепції Нової української школи визначено, що формування екологічної грамотності учнів початкової школи є складною, скоординованою, довготривалою роботу, яка передбачає системне виконання послідовних дій і заходів, що відкривають дитині можливості взаємодії із навколишнім середовищем. У Концепції однією з ключових компетентностей, яких набуватимуть учні, є екологічна грамотність, тобто «уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров’я людини». НУШ передбачає впровадження нових підходів до навчання, які сприяють комплексному розвитку особистості учня. Екологічна освіта в умовах НУШ отримує особливий акцент, оскільки вона спрямована на формування гармонійної спільноти, в якій людина взаємодіє з природою та власною соціокультурною обстановкою. Доведено, що в контексті принципів Концепції НУШ, освітній процес у початковій школі має бути зорієнтований не на передачу теоретичних знань, а саме на формування відповідних уявлень, переконань та ціннісних орієнтацій учнів.

4. Обґрунтовано, що формуванні екологічної грамотності учнів початкової школи необхідно враховувати фактори, що впливають на підвищення якості екологічної освіти. Врахування екологічної ситуації у світі, соціально-економічних умов життєдіяльності людей, рівня екологічної культури суспільства, висвітлення екологічних проблем засобами масової інформації (зовнішні чинники) неможливо побудувати ефективний освітній процес. Важливу роль відіграють екологічні знання учнів, ставлення їх до екологічної освіти, інтереси, потреби та можливість застосування екологічних знань у

природокористуванні та побуті (внутрішні чинники). Враховуючи ці фактори, ми визначили такі організаційно-педагогічні умови формування екологічної грамотності учнів початкової школи: підвищення мотивації у школярів до вивчення освітньої галузі Природознавство, що впливає на прояв інтересу та потреби використання цих знань в екологічній діяльності; інтеграція екологічного потенціалу природничих предметів за допомогою міжпредметних зв'язків, спрямованих на поглиблення та міцність екологічних знань; використання інтерактивних освітніх технологій, які б найбільш ефективному формуванню екологічної грамотності молодших школярів.

4. Уточнено критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності учнів початкової школи: когнітивний (визначення рівня екологічних знань, інтересу до навколишнього середовища); емоційно-мотиваційний (визначення мотивів поведінки, установок стосовно навколишнього природного середовища у чуттєвому та емоційному проявах); діяльнісний (визначення діяльності дитини щодо навколишнього тваринного та рослинного світу, сформовані вміння та навички правильної та доцільної поведінки в природі). Виділені критерії дозволили визичити три рівні сформованості інформаційно-цифрової компетентності студентів: високий, середній та низький.

5. З метою реалізації визначених педагогічних умов формування екологічної грамотності учнів нами була розроблено методичні щодо організації роботи у початковій школі. Запропоновано впроваджувати у навчально-виховну практику початкової освіти такі форми роботи, як: проведення тематичних занять, впровадження ігрового підходу (ігри екологічного змісту «Мені потрібен захист», «Екологічний світлофор», «Знайди ланцюг харчування», «Нагодуй!» та ін.), проведення конкурсів, використання електронних освітніх ресурсів, залучення учнів до проєктної діяльності. Описані форми та види діяльності забезпечують становлення в учнів у початковій школі мотиваційно-ціннісної складової екологічної грамотності (цікавлюся, любуюся, співпереживаю), когнітивної складової (знаю, запитую, запам'ятовую) і, що дуже важливо,

діяльнісної складової (аналізую, порівнюю, вибудовую логіку, роблю висновки, захищаю, рятую, допомагаю). Спираючись на результати нашого дослідження, можемо стверджувати, що запропонований нами методичний інструментарій в рамках екологізації освіти за дотримання обґрунтованих педагогічних умов може стати важливим ресурсом розвитку екологічної грамотності учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар О. І., Барановської В. Є., Єресько О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 228 с.

2. Висоцька О. Є. Формування розвивального освітнього середовища учня на засадахосвіти для сталого розвитку засобами предметів природничого циклу. Технології інтеграції змісту освіти : зб. наук. Праць всеукраїнського круглого столу (12 березня 2018 р., м. Полтава). Полтава, 2018. Вип. 10. С. 109-116.

3. Герасимчук О. Л. Екологічне виховання в контексті сучасної парадигми сталого розвитку. *Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах* : матеріали Міжнародн. наук.-практ. конференції (м. Житомир, 22-23 травня, 2014 р.). Житомир : ЖДУ ім. І. Франка. 2014. С. 401-406.

4. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / 2-ге вид., допов. й випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 519 с.

5. Гринюк С. О. Формування екологічної складової наукової картини світу учнів та екологічної компетентності. *Технології інтеграції змісту освіти.* 2018. Вип. 10. С. 187-199.

6. Грошовенко О. П. Мотивація природоохоронної діяльності молодших школярів – умова формування дбайливого ставлення до природи. *Наукові записки* : зб. наук. пр. Тернопіль, 2006. Вип. 3. С. 17-20

7. Грошовенко О. П. Формування екогуманістичної позиції молодшого школяра в умовах шкільного навчання. *Молодий вчений*. 2018. № 53. С. 283-287.

8. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 218 с.

9. Єрмаков Д. С., Суравегіна Т. І. Екологічна освіта: від вивчення екології – до вирішення екологічних проблем. Новомосковськ : НФ УРАО, 2005.

142 с.

10. Інноваційні технології навчання : навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / відп. ред. Бахтіярова Х. Ш.; наук. ред. Арістова А. В.; упорядн. словника Волобуєва С. В. Київ : НТУ, 2017. 172 с.

11. Іщенко Л. Наступність в екологічному вихованні. *Початкова школа*. 1998. № 7. С. 31-34.

12. Калюкова О. А. Діагностика рівня екологічної культури у молодших школярів. *Науково-методичний електронний журнал «Концепт»*. 2016. Т. 2. С. 556-560.

13. Колонькова О. О. Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.07. Київ, 2003. 21 с.

14. Концепція «Нова українська школа». URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf.

15. Краснянська Н. Д., Слободянюк О. Р. Сталий розвиток та екологічна освіта. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2021. № 74. Т. 3. С. 31-34.

16. Кривонос О. Формування екологічної грамотності і здорового способу життя учнів закладу загальної середньої освіти в контексті концепції нової української школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020 № 9 (103). С. 353-363.

17. Лазебна О. М. Активна екологічна позиція як якість особистості. *Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2004. С. 153-155.

18. Ліпіч І. І. Екологічна освіта і виховання в сучасному культурологічному дискурсі. *Наукові праці.* Соціологія. 2011. Вип. 165. Т. 177. С. 18-21.

19. Лук’янова Л. Б. Феномени екологічної компетентності. *Філософія педагогічної майстерності* : *збірник наукових праць*. Вінниця : Вид-во ДОВ

«Вінниця», 2008. № 4. С. 136-145.

20. Наскрізні змістові лінії. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/naskrizni-zmistovi-liniyi.

21. Павленко І. Г. Формування екологічної культури молодших школярів засобами мистецтва : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2002. 20 с.

22. Прокопенко О., Демидова Т. Екологічне виховання у процесі вивчення біології. *Рідна школа*. 2005. № 3. С. 72-75.

23. Пруцакова О. Л. Проблеми екологічного виховання школярів у контексті збалансованого розвитку суспільства. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки.* Випуск 35. «Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства». Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. С. 153-156.

24. Пустовіт Г. П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті. *Шлях освіти*. 2002. № 3. С. 2-7

25. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія. Київ; Луганськ : Альма-матер, 2004. 540 с.

26. Пустовіт Н. Екологічна компетентність як показник гармонізації взаємодії школярів із природою. *Особистість у просторі виховних інновацій :* матеріали Всеукр. науково-практ. конф., 2018. С. 300-305.

27. Радей А. С. Екологічна свідомість і культура: теоретико-методологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2008. № 3 (24). С. 74-78.

28. Савченко О. Я. Упровадження компетентнісного підходу в початковому освіту: здобутки і нерозв’язані проблеми. *Педагогіка і психологія*. 2014. №. 2 (83). С. 25-32.

29. Степанюк А. В. До проблеми формування цілісних знань школярів про живу природу. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 4. С. 68-77.

30. Фефілова Т., Саєнко Ю. Використання сучасних інноваційних технологій у початковій школі. Витоки педагогічної майстерності. 2015. Вип. 16.

С. 274-281.

31. Химинець В. В., Кірик М. Ю. Інновації в початковій школі Тернопіль : Мандрівець, 2012. 312 с.

32. Шмалєй С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу : дис. … докт. пед. наук : 13.00.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2005. 479 с

33. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури. *Мультиверсум. Філософський альманах* : зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 78. С. 229-237.

34. Coyle K. Environmental literacy in America: What ten years of NEETF/Roper research and related studies say about environmental literacy in the US. *National Environmental Education & Training Foundation*. 2005. September. P. 132-142.

35. Faure E., Herrera F., Kaddoura A., Lopes H. Learning to be: the world of education today and tomorrow. Peris : UNESCO, 1972. 313 p.

36. Roth C. E. Environmental literacy: its roots, evolution and directions in the 1990s. Washington : ERIC/CSMEE Publications,1992. 44 p.

37. Schleicher A. Education at a Glance. *The social sciences*. 2005. Vol. 3. P. 1.

38. Bilianska M., Yaroshenko O. Ability to foster schoolchildren’s ecological literacy as a result of prospective biology teachers’ professional training. *Problems of education in the 21st century.* 2020. № 6. Vol. 78. P. 907-917.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета на виявлення екологічних знань у дітей молодшого шкільного віку

Судження	Еталонна відповідь
Потрібно піклуватися про тварин, тому що вони приносять користь людині.	Так
Якщо під час прогулянки лісом я побачу сміттєзвалище, мене це засмутить.	Так
Перебуваючи в лісі, нарви букет квітів і подаруй їхній мамі.	Ні
Якщо побачиш бджолу, убий її, вона може вкусити.	Ні
Прийшовши в ліс, не галасуй, шумом ти потурбуєш птахів на гніздах, злякаєш тварин.	Так
Наша країна багата на природні ресурси, ніколи не закінчяться.	Ні
Людина повинна дбати про рослини, оскільки без них неможливе життя на Землі.	Так
Промислові підприємства можуть завдавати шкоди довкіллю	Так
Природа – це навколишнє середовище	Так

Додаток Б

Анкета «Моє ставлення до природи»

Спробуй оцінити своє відношення до природи по відповідях на пропоновані питання. Це відношення багато в чому залежить від того, наскільки ти його усвідомлюєш).

Завдання: прочитати питання, три відповіді на нього, вибрати одну з відповідей і записати оцінку в балах. Бали по вибраних відповідях скласти.

№	Запитання	Відповіді та бали		
		Так	Ні	По-різному
1.	Чи добре ти ставишся до природи?	2	0	1
2.	Чи поділяєш ти природні об’єкти на привабливі («красиві») та не привабливі («не красиві»)	1	0	1
3.	Чи завжди ти бережно відносишся до природи?	0	2	1
4.	Чи заслуговує оточуюча нас природа на увагу?	1	0	2
5.	Чи завжди ти відносишся до природи уважно?	1	2	0
6.	Чи усі явища природи тебе цікавлять?	0	1	2
7.	Чи проявляється цей інтерес у вчинках?	1	2	0
8.	Чи цінуєш ти різноманіття в природі?	1	2	0
9.	Чи впливає природа на твій настрій?	0	1	2
10.	Чи можеш ти пояснити, чим приваблюють тебе ті чи інші об’єкти природи?	1	0	2
11.	Чи завжди виступаєш проти тих, хто наносить природі збитки?	0	2	1

12.	Чи любиш ти читати описи природи у книжках?	2	0	1
13.	Чи впливає природа на твою поведінку?	2	0	1
14.	Чи впливає навколишня природа на твої думки?	2	0	1
15.	Чи часто ти відпочиваєш на природі?	1	2	0
16.	Чи доводилось тобі шкодити природі?	2	0	1
17.	Чи любиш ти чим-небудь займатися серед природи?	1	0	2
18.	Чи часто ти байдужий до навколишньої природи?	2	1	0
19.	Чи виступаєш ти проти шкоди, що наноситься природі недбайливими людьми?	0	2	1
20.	Ти приймаєш участь в охороні природи під час перебування у школі?	2	0	1
21.	Чи любиш ти розглядати пейзажі та картини?	0	2	1
22.	Чи знаєш музичні твори, які пов’язані з природою?	1	2	0
23.	Чи доводилося тобі складати вірші про природу?	2	0	1
24.	Чи добросовісно ти відносишся до обов’язків, пов’язаних із доглядом за навколишнім середовищем?	1	2	0
25.	Чи допомогли тобі уроки і інші учбові заняття познайомитися з красою природи?	1	0	2

Понад 40 або менше 20 балів – твоє ставлення до природи недостатньо осмислене, іноді ти її переоцінюєш. Треба частіше аналізувати власні відчуття і переживання, думки та дії. Це допоможе зробити відношення до природи більш визначеним та ефективним для самовиховання засобами природи.

Від 30 до 40 балів – мабуть, ставлення до природи усвідомлюється тобою глибоко і правильно. Проте ти розумієш, що деякі обрані тобою відповіді говорять про те, що не все в цьому відношенні ідеально. Постарайся бути уважнішим до природи і поведінки навколишніх людей, виступай за захист довкілля, частіше цікався творами мистецтва, це допоможе зробити твоє ставлення до природи більш дієвим.

Від 20 до 29 балів – твоє ставлення до природи не дуже активне. Потрібно приділити природі більше уваги, знайти в ній привабливі сторони, глибше продумувати причини її явищ, як відображена природа в мистецтві як вона впливає на поведінку навколишніх людей. Якщо ти це робитимеш регулярно, твоє відношення до природи, і тим самим до людей, стане активніше.

Додаток В

Анкета виявлення сформованості умінь оцінювати екологічну ситуацію М. Груздєвої

У ході цього дослідження учням було запропоновано різні екологічні ситуації, потребують розв'язання. Діагностика проходила у формі діалогу учнів із учителем. Відповіді дітей аналізувалися відповідно до таких рівнів:

Високий рівень: дитина стоїть на позиції дбайливого ставлення до природи. Володіє способами доцільної діяльності у природі, виявляє активність у вирішенні екологічних проблем.

Середній рівень: дитина знаходить шлях вирішення екологічних проблем, але не всіх. Частково може пояснити причини, які спричинили негативні наслідки.

Низький рівень: дитина не може знайти виходу з екологічних проблемних ситуацій та пояснити причини їх виникнення.

Приклад ситуативних завдань:

1. У герані з'явилися жовті листочки. Чому це сталось? Ти надав би їй допомогу? Як ти можеш це зробити?

2. Рибки в акваріумі почали часто підніматися до води, хапати ротом повітря над водою; їх зяброві кришки дуже працюють. Чи потрібна рибкам допомога? Яка?

3. Уяви, що ти опинився в лісі з батьками. Після відпочинку залишилося сміття. Що ти з ним робитимеш?

4. Взимку, після рясного снігопаду, гілки ялинки низько нахилилися під вагою снігу. Чи потрібно їй допомогти? Яка?

5. Уяви, що батьки подарували тобі хом'ячка. Чи потрібно доглядати його? Як?

Додаток Г

Тест на виявлення рівня сформованості практичного компонента готовності до охорони навколишнього середовища

1. Які дії людини не належать до охорони природи:
   а) злив стічних вод на річку;
   б) підживлення зимуючих птахів;
   в) будівництво очисних споруд;
   г) посадка лісу.
2. Чому зникають багато видів тварин?
   а) не можуть пристосуватися до умов проживання;
   б) їм не вистачає корми;
   в) їх поїдають інші тварини;
   г) їх винищують люди.
3. Що роблять для порятунку живої природи?
   а) створюють заповідники, ботанічні сади;
   б) створюють бульвари та сквери;
   в) створюють ферми, пасіки та птахоферми.
4. Чим ми можемо допомогти у охороні лісів?
   а) боротися із лісорубами;
   б) знищувати гусениць;
   в) зберігати книги;
   г) не ходити до лісу.
5. Як ми можемо допомогти в охороні тварин?
   а) боротися з браконьєрами;
   б) не ловити метеликів та жуків;
   в) годувати тварин;
   г) брати додому дитинчат тварин.
6. Як ти можеш допомогти в охороні повітря?

а) палити багаття;

б) менше дихати;

в) садити рослини;

г) не відчиняти вікна.

Методика складається з тесту з кількома варіантами відповідей, за кожну правильну відповідь нараховується 1 бал. Залежно від відповідей дітей рівні визначаються так:

- високий рівень: 6-5 балів;
- середній рівень: 4-3 бали;
- низький рівень: менше 2 балів.